

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Г. В. Стадник, І. А. Островський

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
(ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ)

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів 1 курсу денної та заочної форм навчання
спеціальності 241 – Готельно-ресторанна справа)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2020

УДК : 330.1

Стадник Г. В. Економічна теорія (основи економічної теорії) : конспект лекцій для студентів 1 курсу денної та заочної форм навчання спеціальності 241 – Готельно-ресторанна справа / Г. В. Стадник, І. А. Островський ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. – 73 с.

Автори: канд. екон. наук, проф. Г. В. Стадник,
канд. екон. наук, доц. І. А. Островський

Рецензент

Н. В. Можайкіна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки (Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова)

Рекомендовано кафедрою економічної теорії та міжнародної економіки, протокол № 10 від 23 травня 2019 р.

© Г. В. Стадник, І. А. Островський, 2020
© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Змістовий модуль 1 Загальні основи соціально-економічного розвитку...	6
Тема 1 Предмет і метод економічної теорії	6
1.1 Становлення й основні етапи розвитку економічної теорії	6
1.2 Предмет і функції економічної теорії.....	8
1.3 Методи пізнання економічних процесів	10
Тема 2 Економічна система суспільства.....	11
2.1 Економічні потреби та інтереси.....	11
2.2 Економічні системи: сутність, структура, типи.....	13
2.3 Власність як економічна категорія.....	16
Тема 3 Виробництво, його сутність і роль у житті суспільства.....	17
3.1 Сутність і структура суспільного виробництва.....	17
3.2 Економічні ресурси та проблеми їх використання.....	19
3.3 Ефективність виробництва: сутність і показники.....	20
3.4 Форми організації суспільного виробництва.....	21
Тема 4 Теорія товару і грошей.....	23
4.1 Товар та його властивості.....	23
4.2 Теорії вартості.....	24
4.3 Сутність, функції та теорії виникнення грошей.....	25
4.4 Інфляція: сутність, види, причини, наслідки.....	27
Змістовий модуль 2 Теоретичні аспекти розвитку ринкової економіки.....	29
Тема 5 Основи ринкової економіки та її основні елементи	29
5.1 Мікроекономічний рівень господарювання та його суб'єкти.	29
5.2 Ринок: суть, функції та умови формування.....	30
5.3 Конкуренція як ключова складова ринкового механізму...	32
5.4 Суть і суперечності ринкового ціноутворення.....	34
Тема 6 Підприємство та підприємництво в ринковій економіці.....	36
6.1 Підприємство як суб'єкт економічної системи.....	36
6.2 Суть, види та суб'єкти підприємницької діяльності.....	37
Тема 7 Капітал підприємства, його кругообірот та оборот.....	38
7.1 Сутність капіталу, його структура та оборот.....	38
7.2 Основний капітал: сутність, зношення, амортизація.....	40
7.3 Оборотний капітал. Рентабельність.....	41
Тема 8 Капітал сфери обігу.....	42
8.1 Торговельний капітал і торговельний прибуток	42
8.2 Позичковий капітал, його сутність та джерела	43
8.3 Кредит як форма руху позичкового капіталу	44
8.4 Банківська система та її функції	46

Тема 9	Ринкові відносини в аграрному секторі	47
	9.1 Аграрна сфера виробництва та її особливості.....	47
	9.2 Сутність земельної ренти, її види та механізм створення...	49
	9.3 Агропромислова інтеграція й агропромисловий комплекс.	50
Тема 10	Доходи населення: сутність, формування і розподіл.....	51
	10.1 Доходи, їх види, джерела і механізм розподілу	51
	10.2 Заробітна плата: сутність, форми та системи.....	52
	10.3 Номінальні та реальні доходи, їх диференціація	54
Змістовий модуль 3	Національна і міжнародна економіка в умовах глобалізації.....	57
Тема 11	Держава та її економічні функції.....	57
	11.1 Сутність і структура господарського механізму	57
	11.2 Необхідність і сутність втручання держави в економіку...	58
	11.3 Економічні функції держави	59
Тема 12	Світове господарство і міжнародні економічні відносини	61
	12.1 Суть і структура світового господарства	61
	12.2 Форми міжнародних економічних відносин	64
Тема 13	Економічні аспекти глобальних проблем.....	68
	13.1 Сутність і класифікація глобальних проблем	68
	13.2. Глобалізація та її сучасні проблеми	68
Список рекомендованих джерел.....		72

ВСТУП

Трансформаційні перетворення в Україні значно підвищують інтерес до економічної науки, вивчення якої майбутніми спеціалістами має велике значення не лише в їх професіональному становленні, але й у формуванні у них сучасного економічного мислення.

Потреба в економічних знаннях є дуже актуальною. Економічне становище сьогодні змінюється дуже швидко в умовах невизначеності, підвищеного ризику. Отже, постійно доводиться розв'язувати економічні завдання, що мають велике значення для добробуту й соціального благополуччя. Такі навички набуваються не одразу, формуються роками на міцному теоретичному ґрунті.

Дисципліна «Економічна теорія (основи економічної теорії)» належить до тих дисциплін, які покликані забезпечити фундаментальну підготовку бакалаврів за спеціальністю «Готельно-ресторанна справа».

Метою вивчення курсу є набуття майбутніми фахівцями ґрунтовних економічних знань, формування у них логіки економічного мислення та економічної культури, адекватних до уявлень переходу країни до ринкових відносин, а також навчання базовим методам пізнання і аналізу економічних процесів, вмінню приймати обґрунтовані рішення з приводу економічних проблем, пов'язаних з їхньою майбутньою практичною діяльністю.

Завдання дисципліни – подати відомості щодо базових положень економічної теорії; прищеплення навичок використання інструментарію економічного аналізу; підготовка до вивчення прикладних дисциплін, що базуються на економічній теорії. Важливими завданнями дисципліни також виступають пізнання економічної теорії як науки, її предмету, методів та функцій; розкриття основного змісту сучасних шкіл економічної теорії; аналіз закономірностей розвитку ринкової економіки; розкриття закономірностей суспільного відтворення, економічного зростання та циклічних коливань в економіці; сучасні процеси глобалізації світогосподарських зв'язків та шляхи вирішення загальноцивілізаційних проблем людства.

Методика викладання дисципліни «Економічна теорія» вимагає системного підходу до вивчення студентами кожної теми дисципліни. Для цього необхідно вирішити, які питання треба висвітлити у лекціях, а які доцільно винести на обговорення на семінарах та у фіксованих виступах. Логіка і структура дисципліни «Економічна теорія» та методи її вивчення, які передбачені програмою, дають можливість студентам засвоїти необхідний обсяг науково-теоретичних знань, що поглибить цілісне сприйняття процесу функціонування сучасної економіки на національному та загальносвітовому рівнях і надасть можливість набути норм грамотної економічної поведінки.

Ураховуючи кредитно-модульну систему організації навчального процесу, 13 тем об'єднано в три змістові модулі.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Тема 1 Предмет і метод економічної теорії

План

- 1.1 Становлення й основні етапи розвитку економічної теорії.
- 1.2 Предмет і функції економічної теорії.
- 1.3 Методи пізнання економічних процесів.

1.1 Становлення й основні етапи розвитку економічної теорії

Економічна наука – це сфера розумової діяльності людини, функцією якої є пізнання та систематизація об'єктивних знань про закони і принципи розвитку реальної економічної дійсності.

Перші спроби теоретично осмислити економічний устрій суспільства відомі ще з праць стародавніх грецьких і римських мислителів (Ксенофонта, Аристотеля, Платона), а також мислителів Стародавнього Єгипту, Китаю та Індії. Вони досліджували проблеми ведення домашнього господарства, землеробства, торгівлі, багатства, податків, грошей тощо.

Економічна наука як система знань про сутність економічних процесів та явищ почала складатися лише в XVI–XVII ст., коли ринкове господарство почало отримувати загальний характер.

Визначимо основні школи розвитку економічної науки.

Прибічники *меркантилізму* (XVI–XVIII ст., від італ. *mercante* – торговець, купець) вважали сферу обігу, основним джерелом багатства, а саме багатство ототожнювали з накопиченням металевих грошей (золотих і срібних). Це досягалося, коли держава активно захищала національне виробництво і торгівлю, здійснювала політику *протекціонізму* (від лат. *protectio* – заступництво, захист). Погляди представників цієї школи відображали інтереси торгової буржуазії в період первісного нагромадження капіталу та розвитку зовнішньої торгівлі. Відомі *представники* – А. де Монкретьєн, Т. Манн, У. Стаффорд, Ж.-Б. Кольбер та ін.

Фізіократи (XVIII ст.) на відміну від меркантилістів перенесли акценти дослідження із сфери обігу безпосередньо у сферу виробництва. А джерелом багатства вони вважали тільки працю у сільськогосподарському виробництві та стверджували, що промисловість, транспорт і торгівля – безплідні сфери, а праця людей у цих сферах тільки покриває витрати на їхнє існування і не є прибутковою для суспільства. *Представники* – Ф. Кене, П. Буагільбер, А. Тюрго, В. Мірабо та ін.

Класична школа політичної економії (XVII – XIX ст.) виникла з розвитком капіталізму. Її *засновники* У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей зосередили увагу на аналізі економічних явищ і закономірностей розвитку усіх сфер суспільного виробництва, прагнучи розкрити економічну природу багатства, капіталу, доходів, кредиту, обігу, механізму конкуренції. Саме

вони започаткували трудову теорію вартості, а ринок розглядали як саморегулюючу систему.

Подальший розвиток економічної теорії відбувався за двома основними напрямками.

1. *Марксизм* (XIX–XX ст.) у працях К. Маркса і Ф. Енгельса досліджував систему законів капіталістичного суспільства з позицій робітничого класу. Продовжуючи вивчення трудової теорії вартості, ці вчені зробили аналіз розвитку форм вартості, запропонували концепцію додаткової вартості, грошей, продуктивності праці, відтворення, економічних криз, земельної ренти. Однак положення марксизму про заперечення приватної власності та ринку, посилення експлуатації та зростання зубожіння трудящих, про єдиний фактор формування вартості, переваги суспільної власності, неминучість краху капіталізму не мали належної наукової обґрунтованості й не знайшли практичного підтвердження.

2. *Маржиналізм* (XIX–XX ст. від франц. *marginal* – граничний) – теорія, яка пояснює економічні процеси і явища, виходячи з універсальної концепції використання граничних величин, які характеризують не внутрішню сутність самих явищ, а їхню зміну в зв'язку зі зміною інших явищ. Дослідження маржиналістів ґрунтуються на таких категоріях, як «гранична корисність», «гранична продуктивність», «граничні витрати» та ін. Маржиналізм використовує кількісний аналіз, економіко-математичні методи та моделі, в основі яких лежать суб'єктивно-психологічні оцінки економічних дій індивіда. *Представники* маржиналізму – Г. Госсен, К. Менгер, Ф. Візер, В. Джевонс, Л. Вальрас та ін.

Неокласицизм досліджує і розвиває ідеї класичної політекономії з урахуванням сучасних умов. Він заперечував необхідність втручання держави в економіку, розглядав ринок як саморегульовану економічну систему, здатну самотійно встановити рівновагу між сукупним попитом та сукупною пропозицією. *Засновники теорії* – А. Маршалл і А. Пігу, *послідовники* – Л. Мізес, Ф. Хайєк та ін.

Сукупність *сучасних течій і шкіл* можна згрупувати у такі чотири основні напрями: неокласицизм (неолібералізм, неоконсерватизм), неокейнсіанство, неінституціоналізм, неокласичний синтез.

Неокласичний напрям охоплює багато різних концепцій і шкіл: неолібералізм, зокрема, монетаризм, теорії раціональних очікувань, суспільного вибору, теорію та ін.

Неолібералізм відстоює пріоритетне значення свободи суб'єктів економічної діяльності. Приватне підприємництво само здатне вивести економіку з кризи, забезпечити її підйом і добробут населення. Держава повинна забезпечувати умови для конкуренції і відмовитись від зайвої регламентації ринку.

Монетаризм – течія неолібералізму, яка пропонує відмову від активного втручання держави в економіку і приписує грошовій масі, що перебуває в обігу, роль визначального фактора у формуванні економічної кон'юнктури та розвитку. За правилом монетаризму, приріст грошової маси

має бути скоординований з темпами зростання товарної маси, динамікою цін і швидкістю обертання грошей. *Засновник теорії* – М. Фрідмен.

Неокейнсіанство – одна з провідних сучасних теорій, яка обґрунтовує об'єктивну необхідність активного втручання держави в регулювання ринкової економіки шляхом стимулювання сукупного попиту й інвестицій через проведення певної фіскальної та кредитно-бюджетної політики. Засновником теорії є видатний англійський економіст Дж. М. Кейнс, який у головній праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936 р.) заклав основи макроекономічного регулювання як відповіді на потребу подолання Великої депресії (1929–1933 рр.). Ідеї Дж. М. Кейнса широко застосовано провідними країнами світу в практиці регулювання ринкової економіки шляхом впровадження антикризового регулювання.

Неокласичний синтез – узагальнююча концепція, представники якої (Д. Хікс, Дж. Б'юкенен, П. Самуельсон та ін.) дотримувалися принципу раціонального синтезу неокласичного і кейнсіанського напрямів економічної теорії та обґрунтували принцип поєднання ринкового і державного регулювання економічних процесів.

Інституціоналізм, або інституціонально-соціологічний напрям, засновниками якого були Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт, Г. Мюрдаль та ін., розглядають економіку як систему, в якій відносини між господарюючими суб'єктами складаються під впливом як економічних, так і правових, політичних, соціологічних і соціально-психологічних факторів. *Неоінституціоналізм* є найвпливовішим напрямком сучасної економічної теорії завдяки працям Р. Коуза, О. Уільямсона, Г. Беккера та багатьох інших вчених.

Треба зазначити, що сьогодні не має єдиної універсальної загальноновизнаної теорії, що дає відповіді на всі питання і такої, що дозволяє розв'язати всі економічні проблеми. Тому тільки розгляд усього спектру економічних ідей, що доповнюють одна одну, дозволяє більш повно пізнати закономірності суспільного економічного розвитку.

1.2 Предмет і функції економічної теорії

Будь-яка наука має предмет свого дослідження.

Предметом економічної теорії є виробничі відносини в їх взаємодії з продуктивними силами, а також політичними, ідеологічними, соціальними інститутами суспільства.

Історично визначали предмет науки таким чином:

А. Сміт вважав предметом природу, причини багатства і шляхи його збільшення.

Видатний український економіст М. Туган-Барановський вважав економічну теорію наукою про суспільні відносини людей у межах їх господарської діяльності, яка удосконалюється в середовищі історично вільного світового господарства.

За традицією підручників «Економікс» предметом науки є вивчення раціонального господарювання в умовах обмежених ресурсів з метою досягнення максимальної ефективності виробництва.

Об'єктом дослідження науки є економіка в цілому, на всіх рівнях:

- нанорівні із специфікою поведінки відокремленої особи;
- мікрорівні з особливостями діяльності окремих споживачів і виробників, продавців і покупців, які враховують поведінку контрагентів;
- макрорівні із специфікою функціонування господарства країни в цілому;
- мегарівні з оцінкою діяльності в межах світового господарства і міжнародних економічних зв'язків;
- мезорівні як проміжної ланки між мікро- та макросистемами, наприклад, з вивченням міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків;
- метарівні як розширеному уявленні про економіку, що включає в неї усе соціальне та природне середовище.

Вперше термін «економіка» ввів Ксенофонт у 3 ст. до н.е. У перекладі з грецької «економіка» означає мистецтво ведення домашнього господарства («ойкос» – дім, «номос» – вчення). Аристотель відрізняв економіку і хрематистику. Перша пов'язується із задоволенням потреб людей, друга – з накопиченням грошей.

Термін «політична економія» вперше використовував французький вчений-меркантиліст Антуан де Монкретьєн у 1615 році при виданні своєї книги «Трактат політичної економії».

Економічна теорія виконує такі основні *функції*:

- 1) теоретико-пізнавальна, або методологічна;
- 2) практична, або рекомендаційна;
- 3) виховна, або ідеологічна.

Визначають також позитивну і нормативну науку.

Позитивна наука аналізує наявні факти й процеси економічної дійсності (*ex post* – те, що вже є).

Нормативна наука надає рекомендації щодо подальшої практичної діяльності на підставі узагальнень позитивної науки (*ex ante* – те, що рекомендують або моделюють на підставі даних позитивної науки).

Економічна теорія аналізує також економічні закони й категорії.

Економічні закони – об'єктивні, стійкі причинно-наслідкові зв'язки в межах виробничих відносин. Визначають всезагальні, загальні й специфічні (спеціальні) закони.

Всезагальні закони описують взаємодію продуктивних сил і виробничих відносин протягом усієї історії людства. Наприклад, мова йдеться про закони економії часу, підвищення потреб.

Загальні закони відображають взаємозв'язки організаційно-економічних відносин і продуктивних сил протягом довготривалих періодів історії, наприклад, закони товарного виробництва: закон попиту, закон вартості та ін.

Специфічні (спеціальні) закони аналізують особливості розвитку виключно виробничих відносин на вузьких відрізках історичного розвитку.

1.3 Методи пізнання економічних процесів

Кожна наука спирається на сукупність інструментів вивчення свого предмета, або на систему методів пізнання. Економічна теорія має також власний інструментарій досліджень, або методологію.

Взагалі *методологія* – це вчення про методи наукового пізнання суті явищ предмета науки. У перекладі з грецької «метод» – шлях до чого-небудь.

Економічна теорія користується двома групами методів досліджень: загальнонауковими та спеціальними.

Загальнонаукові методи містять такі складники:

1. *Структурно-функціональний аналіз*, що передбачає розгляд явища як складної системи з обов'язковим розглядом функцій елементів. Указані функції об'єднують такі групи взаємозв'язків:

– *координаційні*, що пов'язані з узгодженістю структурних елементів системи;

– *субординаційні*, що підкреслюють ранжирування елементів за пріоритетністю;

– *генетичні*, що аналізують історію розвитку зв'язків.

2. *Поєднання кількісного і якісного аналізу* з використанням математичного моделювання соціально-економічних процесів.

3. *Метод наукової абстракції* з виділенням істотних рис явищ з одночасним уникненням від розгляду другорядних процесів. Істотні, глибинні характеристики є науковими абстракціями, які не існують у чистому вигляді, але дозволяють описати суть явищ з подальшим доповненням новими формами. Найбільш характерним є дослідження рис ідеального газу у фізиці.

4. *Аналіз і синтез*, що поєднують початкове розчленування явища на окремі частини з подальшим розглядом кожної з них і складанням різних елементів у цільну систему.

5. *Індукція і дедукція*, які вибирають протилежні підходи до взаємодій часткового і загального. Індуктивний метод дозволяє робити загальні висновки після знаходження закономірностей рис часткового. Дедуктивний підхід спочатку надає загальний алгоритм, а часткові висновки є тільки окремими випадками вихідного положення.

6. *Поєднання логічного й історичного*.

Спеціальні методи в політичній економії містять такі основні форми:

1) економічний експеримент;

2) використання статистичних, або економетричних інструментів;

3) використання вихідних принципів поведінки економічних суб'єктів:

– кожний поводить себе раціонально, наприклад, мріє про максимізацію доходів при мінімізації витрат;

– принцип «за інших рівних умов», коли взаємодії двох параметрів розглядаються в динаміці при незмінності інших величин; наприклад, висновок про зворотний зв'язок динаміки цін на товар і величини попиту є справедливим при незмінності інших чинників попиту;

4) паралельне використання словесного(вербального), графічного й аналітичного методів аналізу економічних процесів за умов отримання однакових висновків.

Тема 2 Економічна система суспільства

План

- 2.1 Економічні потреби та інтереси.
- 2.2 Економічні системи: сутність, структура, типи.
- 2.3 Власність як економічна категорія.

2.1 Економічні потреби та інтереси

Потреба – бажання мати що-небудь, брак будь-чого, що спонукає економічних суб'єктів діяти з метою усунення браку та задоволення бажання.

Визначимо основні види:

- *біологічні* – їжа, одяг, житло;
- *соціальні* – спілкування, суспільне визнання;
- *духовні* – творчість, самовдосконалення, самовираження.

Існує декілька моделей ієрархії потреб, що дозволяють виділити потреби більш низького і більш високого рівня. При цьому існує закономірність: потреби більш високого рівня з'являються у людини лише по мірі задоволення потреб більш низького рівня. Проте, людина, що перейшла до потреб більш високого рівня, може відмовлятися від задоволення потреб більш низького рівня заради досягнення більш високих потреб.

Розглянемо деякі з таких моделей ієрархії:

1. Модель ієрархії потреб А. Маслоу:

- фізіологічні потреби;
- потреби в безпеці, захищеності;
- соціальні потреби, наприклад, у спілкуванні;
- потребі в пошані, визнанні;
- потреби саморозвитку, самореалізації.

2. Модель ієрархії потреб К. Алдерфера:

- потреби існування;
- потреби взаємозв'язків;
- потреби зростання.

- *неекономічні* – людина отримує від природи в готовому вигляді: вода, ягоди, гриби, повітря;

- *економічні* – людина отримує за допомогою виробництва.

3. За характером виникнення:

– *первинні (базові)*, безпосередньо пов'язані із самим існуванням людини: їжа, одяг, безпека, житло і т.п.;

– *вторинні*, що виникають і трансформуються з розвитком цивілізації: модний одяг, комфортне житло, автомобілі та ін.

4. За наявністю матеріально-речової форми: *матеріальні та нематеріальні*.

За ступенем задоволення: *першочергові і другорядні* (предмети розкоші).

За можливістю задоволення: *можуть бути повністю задоволені і ті, що не можуть бути задоволені в повному обсязі*.

За участю у відтворювальному процесі:

- *виробничі* (потреби в засобах виробництва);
- *споживчі* (потреби в предметах споживання).

За суб'єктами прояву: *особисті; колективні (групові); суспільні*.

За кількісною визначеністю і мірою реалізації:

– *абсолютні* – перспективні, потенційні потреби, мають абстрактний характер і є орієнтиром економічного розвитку;

– *дійсні* – визначаються досягнутим рівнем економічного розвитку, є суспільною нормою на певний період;

– *платоспроможні* – визначаються платоспроможним попитом;

– *фактичні* – реально задовольняються наявними товарами і послугами.

Благо – будь-що, що задовольняє потреби людини.

Блага бувають:

1. За наявністю матеріально-речової форми:

- *матеріальні* (їжа, одяг, житло та ін.);
- *нематеріальні* (сонячне світло, здоров'я, спілкування, знання).

2. За призначенням: *споживчі і виробничі*.

3. За часом споживання: *теперішні* (споживаються зараз) і *майбутні* (будуть спожиті в майбутньому).

4. За джерелом отримання:

Економічні блага виступають у формі товарів або послуг.

Товар – продукт праці, вироблений для обміну, який здатний задовольняти потреби.

Послуга – продукт праці, що не має матеріально-речовинної форми, який споживається одними суб'єктами безпосередньо у момент його виробництва іншими.

Більшість благ є економічними. Потреби в таких благах також називають *економічними*. Економічні потреби спонукають індивідів до виробничої діяльності.

Усвідомлені потреби мають назву *економічних інтересів*.

Економічні інтереси можливо класифікувати за деякими критеріями:

1) за суб'єктами:

- *особисті* (індивідуальні);
- *групові* (колективні);
- *державні*;

2) за об'єктами:

- *матеріальні* (майнові, фінансові);
- *духовні* (інтелектуальні);

- соціальні (влада, місце в суспільстві);
- 3) за засобами реалізації:
  - завдяки зростанню доходів;
  - за рахунок нагромадження колективного і національного багатства;
  - за рахунок підвищення соціально-економічної ефективності.

Суперечності, властиві економічним інтересам, мають суб'єктивні й об'єктивні підстави. Суб'єктивний аспект пов'язаний з індивідуальними особливостями кожної особистості, свідомим вибором нею певної діяльності. Об'єктивна сторона спирається на специфіку певного історичного періоду, який склався незалежно від волі й свідомості людини. Зіткнення інтересів може мати еволюційний (неантагоністичний) і революційний (антагоністичний) характер. Тому проблема пошуку компромісів, тобто узгодження інколи протилежних інтересів має принциповий характер для стабільного соціально-економічного розвитку.

2.2 Економічні системи: сутність, структура, типи

Економічна система – це об'єктивна єдність явищ і процесів економічного життя, тобто сукупність видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства.

Розвиток економічних систем оцінюється за такими основними критеріями:

- форми й типи власності як стрижень соціально-економічних відносин (формаційний підхід);
- ступінь розвитку цивілізації (загальноцивілізаційний підхід);
- спосіб управління і координації економічної діяльності (централізоване і децентралізоване господарство).

За *формаційним підходом*, визначають первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну і комуністичну системи (формації). Суспільно-економічна формація – це історична сукупність продуктивних сил і виробничих відносин (базису) і різних форм суспільної свідомості (надбудови).

Продуктивні сили складаються з двох елементів: робочої сили та засобів виробництва.

Робоча сила – особистий чинник виробництва як здібність людини діяти у матеріальній та духовній сферах.

Засоби виробництва – уречевлений чинник виробничої діяльності як сукупність предметів, засобів і умов праці. *Предмети праці* – об'єкти впливу людини при виробничій діяльності, зокрема, речовини природи та продукти попередньої переробки (сировина, напівфабрикати). *Умови праці* – об'єкти зовнішнього середовища для безпосереднього виробничого процесу, що є необхідним складником нормальної діяльності (будівлі, споруди, засоби

безпеки та ін.). *Засоби праці* – провідники людського впливу на предмет праці (устаткування, інструменти, комп'ютери та ін.). Особливе місце у вказаних засобах займають знання у широкому розумінні, включаючи інформацію.

Структуру продуктивних сил слід розглядати за сферами, галузями, територіями і т.д. Таку структурування здійснює *поділ праці* – процес співіснування різних видів конкретної праці, який об'єднує диференціацію та інтеграцію трудових функцій.

Розрізняють такі основні форми суспільного поділу праці:

- загальний з визначенням принципово головних сфер виробничої діяльності, наприклад, воєнна і цивільна;
- частковий зі зазначенням більш дрібних підгалузей, наприклад, у промисловості виділяють харчову, а докладніше цукрову галузь;
- одиничний з виконанням окремої технологічної операції або здійсненням внутрішньофірмового постачання продукту виробництва;
- кваліфікаційний;
- територіальний.

У. Петті довів у своїх роботах, що трудовий поділ був головним чинником зростання населення Лондона. А. Сміт у своїй відомій праці «Дослідження про природу і причину багатства народів» (1776 р.) на прикладі виробництва шпильок наочно проілюстрував революційне зростання продуктивності праці в мануфактурі порівняно з ремісничим індивідуальним виробництвом.

Історично виділяють три етапи розвитку поділу праці:

- перший, пов'язаний з відокремленням тваринництва від рослинництва;
- другий, що спирався на виникнення ремісництва;
- третій, що характеризувався відокремленням торгівлі й діяльністю купецтва і лихварства.

Сучасний етап розвитку суспільного поділу праці пов'язують з втіленням інновацій та використанням новітніх технологій, що відповідають даному етапу НТР.

Визначимо головні організаційно-економічні форми зазначеного поділу:

1) спеціалізація із зростанням кількості відокремлених виробників з такими основними формами:

- подетальна;
- предметна;
- технологічна, або поопераційна.

2) кооперування як система взаємовідносин відокремлених спеціалізованих учасників;

3) комбінування як форма раціонального сполучення видів діяльності в межах окремих складних виробництв;

4) концентрація як процес збільшення масштабів виробництва за рахунок внутрішнього нагромадження капіталу;

5) централізація як процес збільшення масштабів за рахунок об'єднання раніше незалежних капіталів;

6) диверсифікація як поширення видів діяльності або асортименту продукції з метою подолання однобічності у виробництві й збуті.

Виробничі відносини являють собою сукупність відносин людей у сферах безпосереднього виробництва, розподілу, обміну і споживання. При цьому відрізняють організаційно-економічні та соціально-економічні відносини.

Організаційно-економічні відносини характеризують систему зв'язків між людиною і виробничим процесом (поділ праці, організація і оплата праці, грошовий обіг та ін.).

Соціально-економічні відносини описують відносини людини й людини при здійсненні господарської діяльності. Йдеться про відносини власності, розподілу доходів і багатства в цілому, відтворення суспільного виробництва. Визначальною формою соціально-економічних відносин є власність.

За загальноцивілізаційним підходом, історію людства підрозділяють за класифікацією американського етнографа Л. Моргана на три основні етапи:

- дикість;
- варварство;
- цивілізація.

Перші два етапи спираються на перевагу збиральництва готових продуктів природи. Характерна ознака цивілізованості – перехід від збиральництва до пріоритетності переробних суспільно-виробничих технологій.

Таким чином, цивілізованість можна визначити як такий етап розвитку людства, коли поєднуються три основні риси людського буття:

- певний спосіб діяльності у вигляді праці;
- наявність переробних технологій;
- відповідний рівень матеріальної і духовної культури, яка передається від попередніх до наступних поколінь людей.

Різноманітність прояву цивілізаційних ознак можливо угрупувати за горизонтальним і вертикальним аспектами.

Горизонтальний аспект являє собою одночасне існування особливих локальних цивілізацій окремих країн або територій, наприклад, давньокитайська, давньогрецька, давньоримська та ін. Таким чином, підкреслюється географічна специфіка і спадкоємність розвитку, що зберігається протягом усієї історії.

Вертикальний аспект узагальнює еволюцію суспільства в цілому протягом історичного розвитку і дозволяє визначити такі етапи соціально-економічного прогресу:

- *аграрна цивілізація* на підставі так званої неолітичної революції з пануванням сільського господарства як головної галузі суспільного виробництва (від VIII тис. до н. е. до кінця XVIII ст.);
- *індустріальна цивілізація* на підставі промислового перевороту (від межі (XVIII–XIX ст. до нашого часу);

– *постіндустріальна*, або інформаційна цивілізація, яка бурхливо розвивається в надрах індустріального суспільства з початком нового етапу НТР.

Визначимо головні риси постіндустріального етапу:

– перехід до переважно нових технологій на підставі інформаційних технологій;

– якісно нова роль людини як джерела і мети суспільного виробництва;

– глобалізація та широка інтеграція соціально-економічного життя.

З точки зору координації господарської діяльності визначають такі типи систем:

– традиційна(патріархальні);

– командно-адміністративна;

– ринкова вільної конкуренції;

– змішана;

– перехідна.

2.3 Власність як економічна категорія

Соціально-економічним стрижнем будь-якої економічної системи є відносини власності.

Власність – історично певний спосіб привласнення чинників, результатів виробництва і прибавочного продукту.

Юридичний аспект власності відображається в реалізації прав власності на майно та інші господарські активи. Ключовими категоріями з точки зору прав власності є такі:

– користування як процес виробничої експлуатації об'єкта;

– володіння як фактичне панування над об'єктом;

– розпорядження як право прийняття управлінських рішень;

– відчуження з втратою прав власника;

– траст як делегування прав власності іншій особі.

Відзначимо основні типи й форми власності:

– *приватна* (індивідуальна, сімейна з використанням найманої праці або без зазначеного використання);

– *державна* (загальнодержавна, місцева;

– *колективна* (кооперативна, часткова (пайова), корпоративна (акціонерна), суспільних організацій, асоціацій та ін.);

– *змішана* за участю представників не менше двох вказаних типів зокрема спільна за участю іноземних учасників.

Економічний розвиток людства постійно пов'язаний з процесами зміни типів і форм власності. Принциповими є такі категорії:

– *роздержавлення* як комплекс заходів, які спрямовані на подолання державного монополізму;

– *приватизація* як форма роздержавлення з відчуженням колишнього об'єкта державної власності на користь недержавної особи;

- *націоналізація* як процес, протилежний приватизації;
- *денаціоналізація (реприватизація)* як процес переходу до приватних володарів об'єктів, що були раніше націоналізовані.

Слід відзначити історичний аспект існування відносин власності. Кожній цивілізації відповідає пануючий об'єкт привласнення.

Аграрна цивілізація спиралася на земельну власність і сільське господарство як головну галузь. Але в межах зазначеної системи виділяють географічно-локальні форми: античну, азійську і германську цивілізації.

Індустріальна цивілізація відрізняється домінуванням засобів виробництва як головного об'єкта власності.

Постіндустріальна форма цивілізації характеризується перевагою власника інформації.

Тема 3 Виробництво, його сутність і роль у житті суспільства

План

- 3.1 Сутність і структура суспільного виробництва.
- 3.2 Економічні ресурси та проблеми їх використання.
- 3.3 Ефективність виробництва: сутність і показники.
- 3.4 Форми організації суспільного виробництва.

3.1 Сутність і структура суспільного виробництва

Стрижнем економічної дійсності є виробнича діяльність, або виробництво. Виробництво – широка система дій, яка створює:

- матеріальні й духовні блага, які необхідні для існування людини;
- інші умови відтворення життя людей, зокрема виробничі відносини.

Виробництво має двоїтий характер:

- 1) йдеться про створення благ для подальшого споживання.
- 2) мається на увазі створення вартості для можливого подальшого обміну.

Виробництво як безперервний процес, який постійно повторюється, має назву *відтворення*.

Треба відрізнити виробництво і працю. Праця – цілеспрямована діяльність людей щодо створення необхідних благ за допомогою інших чинників. Але особливий вплив на виготовлення блага має природа, що найбільш помітно у сільському господарстві, наприклад, вегетація рослин. Таким чином, спільна взаємодія людської праці й природних чинників створюють безпосередній виробничий процес. На цей випадок доречна цитата англійського економіста XVII ст. Уільяма Петті: «Праця є батьком багатства, а земля його матір'ю».

В економічній теорії відрізняють виробництво у вузькому та широкому розумінні: *вузьке* характеризує безпосереднє створення благ, а *широке* складається з чотирьох основних фаз:

- безпосереднє виробництво (вузьке розуміння терміну);
- розподіл;
- обмін;
- споживання.

Виробництво є складним процесом поєднання факторів:

- особистого – у вигляді людини, яка працює;
- уречевленого – у вигляді засобів виробництва.

Процес поєднання обох факторів треба розглядати за допомогою категорій характер і спосіб поєднання.

1. *Характер* поєднання пов'язаний із соціально-економічним аспектом виробничих відносин, насамперед з відносинами власності.

2. *Спосіб* поєднання описує організаційно-економічні особливості відносин, наприклад, комбінацію взаємодій особистого й уречевленого чинників.

Треба підкреслити, що в економічній теорії популярна так звана теорія факторів виробництва, за якою визначають такі основні рівноправні чинники:

- наймана праця з винагородою (ціною) у вигляді зарплати;
- капітал з винагородою у вигляді відсотку;
- земля та інші природні ресурси з винагородою у вигляді ренти;
- підприємництво (підприємницькі здібності) з ціною у вигляді прибутку.

Розвиток суспільного виробництва ґрунтується на прогресі науки й техніки.

Наука – специфічний вид людської діяльності, що виробляє нові знання.

Техніка – сукупність засобів виробництва, що використовуються у виробництві.

Технологія – особливий процес поєднання всіх факторів з метою досягнення конкретного кінцевого результату.

Науково-технічний прогрес – безперервний процес розвитку науки, техніки й технологій.

Науково-технічна революція (НТР) – якісний стрибок у розвитку знань і технологій. Останній етап НТР пов'язують з початком комп'ютерної ери.

Зміст праці обумовлюється безпосереднім впливом продуктивних сил.

Ключовими категоріями, які описують зміст праці, є такі:

- *продуктивність (продуктивна сила)* як результативність діяльності конкретного працівника з точки зору виробництва продукту;
- *інтенсивність праці* як характеристика напруження, зусиль при діяльності;
- *якість праці* як рівень професійної майстерності робітника;
- *складність праці* як риса рівня кваліфікації на підставі досвіду, освіти, навичок;
- *тяжкість праці* як рівень впливу роботи на стан здоров'я людини;
- *озброєність праці* як рівень її оснащення.

Характер праці відображає особливості впливу виробничих відносин на трудову діяльність. Наприклад, історичний аспект дозволяє визначити такі основні етапи розвитку трудової кооперації:

- проста кооперація на підставі ручної праці без її поділу;
- мануфактура, для якої додатково характерний поділ праці;
- фабрична кооперація з поєднанням поділу праці й використання машин і механізмів.

3.2 Економічні ресурси та проблеми їх використання

Ресурси виробництва – елементи, які потенційно можуть бути використані у процесі виробництва.

Фактори виробництва – елементи, що безпосередньо використовуються для виробництва благ. Тобто фактори виробництва - це "працюючі ресурси".

У цей час в економічній науці виділяють наступні фактори виробництва:

1. *Праця* – цілеспрямована діяльність людини з виробництва економічних благ.

2. *Капітал* – накопичений запас технічних і матеріальних коштів, що використовуються у процесі виробництва.

3. *Земля* – сукупність природних багатств, які використовуються у виробничому процесі.

4. *Підприємницькі здібності* – організаційна діяльність людини, що полягає в об'єднанні й ефективному використанні інших факторів з метою виробництва благ, спрямована на одержання прибутку або морального задоволення;

5. *Інформація* – сукупність накопичених і систематизованих знань, які можуть бути використані людиною у виробничій діяльності.

Слід зазначити, що протягом ХХ ст. найбільш популярною була *чотирифакторна* класифікація А. Маршалла, відповідно до якої до факторів виробництва належать праця, земля, капітал і підприємницькі здібності.

Виробнича функція – функція, що відображає залежність обсягів випуску продукції від кількості витрачених факторів виробництва. Вона може бути записана у вигляді формули:

$$Q = f(L, K, N, \dots, X), \quad (3.1)$$

де Q – обсяг випуску продукції;

L – витрати праці;

K – витрати капіталу;

N – витрати землі;

X – витрати інших ресурсів.

f – функція.

Виробнича функція показує, що існують різні (альтернативні) можливості використання факторів виробництва. Отже, необхідно знайти таку їхню комбінацію, що дозволить максимізувати обсяг випуску продукції.

Економічними називаються обмежені ресурси, альтернативне використання яких дозволяє одержувати різні за ефективністю показники.

Висновок: необхідно шукати оптимальне сполучення ресурсів, яке максимізує показники ефективності.

Наявність альтернативних варіантів використання факторів виробництва, а також обмеженість виробничих можливостей економічних суб'єктів через обмеженість ресурсів можна проаналізувати на рисунку 3.1 за допомогою кривої виробничих можливостей (КВМ).

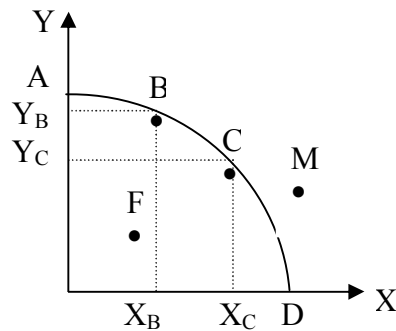

Рисунок 3.1 – Крива виробничих можливостей

КВМ – це безліч точок, що представляють різні комбінації одночасного виробництва двох альтернативних товарів при повному використанні обмежених ресурсів. Якщо по осях координат розташувати обсяги виробництва товарів X і Y , то КВМ являтиме собою увігнуту опуклу криву, що порозумівається чинністю закону зростання альтернативних витрат.

Закон зростання альтернативних (вмінених) витрат наголошує: кожна додаткова одиниця виробництва одного товару веде до все більш увігнутого виробництва іншого товару.

Точка C на лінії КВМ зазначає ситуації при повному використанні ресурсів.

При неповному використанні ресурсів точка спільного виробництва товарів A і B , тобто F , лежатиме нижче КВМ, а недосяжний рівень спільного виробництва при дефіциті ресурсів буде ілюструватися точкою M вище КВМ.

Правобічний зсув КВМ означає економічне зростання при наступних ресурсних передумовах:

- 1) збільшення обсягів національних ресурсів;
- 2) більш ефективне використання наявних національних ресурсів;
- 3) імпорт ресурсів.

3.3 Ефективність виробництва: сутність і показники

Ефективність – відносний показник, що розраховується як співвідношення результатів і витрат.

Розрізняють соціальну й економічну ефективність виробництва.

Показники *соціальної ефективності* відображають ступінь відповідності результатів виробництва соціальним потребам як окремих

індивідів, так і суспільства в цілому (ВВП на душу населення; рівень життя населення, середня тривалість життя населення та ін.)

Рівень життя – ступінь забезпеченості людей матеріальними й духовними благами, необхідними для їхнього нормального існування.

Економічна ефективність – ступінь досягнення максимальних обсягів виробництва за наявних ресурсів або мінімізація витрат на виробництво певного обсягу продукції.

Основні показники економічної ефективності згруповано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Показники економічної ефективності

Показник	Формула розрахунку
фондовіддача	$\frac{\text{обсяг виробленої продукції}}{\text{вартість основних фондів}}$
фондомісткість	$\frac{\text{вартість основних фондів}}{\text{обсяг виробленої продукції}}$
матеріаловіддача	$\frac{\text{обсяг виробленої продукції}}{\text{вартість сировини й матеріалів}}$
матеріаломісткість	$\frac{\text{вартість сировини й матеріалів}}{\text{обсяг виробленої продукції}}$
продуктивність праці	$\frac{\text{обсяг виробленої продукції}}{\text{загальні витрати праці}}$
трудомісткість	$\frac{\text{загальні витрати праці}}{\text{обсяг виробленої продукції}}$
капіталовіддача	$\frac{\text{обсяг виробленої продукції}}{\text{величина вкладеного капіталу}}$
капіталомісткість	$\frac{\text{величина вкладеного капіталу}}{\text{обсяг виробленої продукції}}$

Існують інші часткові показники економічної ефективності, наприклад, використання інвестицій, власних активів та ін.

Ефект – абсолютна величина, що відображає розмір виграшу внаслідок підвищення ефективності.

Економічний ефект є абсолютною величиною і являє собою грошову користь від використання більш продуктивних чинників виробництва.

Соціальний ефект полягає у підвищенні соціальних стандартів життя, наприклад, зростанні тривалості життя, доходів на душу населення, рівня освіченості. Зазначені три величини використовує Програма розвитку ООН (UNDP) для розрахунку індексу людського розвитку.

3.4 Форми організації суспільного виробництва

Форма суспільного виробництва – певний спосіб організації господарської діяльності.

Історично визначають два основні типи організації економіки:

- *натуральне господарство*;
- *товарне господарство*.

Перший тип – це така форма організації виробництва, за якою продукти виробляються для внутрішнього споживання з такими головними рисами:

- відстала техніка і технологія виробництва;
- малопродуктивна ручна праця;
- відірваність економічних суб'єктів;
- безпосередній розподіл продуктів праці.

Другий тип – це така форма організації виробництва, за якою продукти виробляються для подальшого обміну на ринку з такими головними рисами:

- розвинутий поділ праці;
- економічна відокремленість суб'єктів;
- еквівалентність обміну;
- використання грошей, тобто платність відносин;
- наявність конкуренції.

Товарне виробництво можна класифікувати за певними критеріями:

1. За фактом використання грошей:

- *бартерне*, тобто з прямим обміном товарів без посередництва грошового еквіваленту;
- *грошове*, тобто за обов'язковою участю грошей.

2. За складністю:

- *просте* з поєднанням однією особою функцій виробника і власника, тобто без використання найманого труда при перевазі ручної праці;
- *підприємницьке* з обов'язковим залученням найманих робітників при значному розвитку інших чинників виробництва.

3. За номенклатурою продукції:

- *із стабільною номенклатурою* при слабкому технологічному розвитку;
- *із змінною номенклатурою* при постійному оновлюванні технологій.

Товарне виробництво постійно розвивається. Внутрішнім механізмом розвитку є процес існування і розв'язання суперечностей між елементами системи, починаючи з вихідної суперечності товару – між конкретною і абстрактною працею, відповідно між споживчою вартістю і вартістю. Розв'язання суперечностей спирається на пошук найефективніших форм взаємозв'язків, що знаходить вираження в законах.

Проаналізуємо ключові закони товарного виробництва.

Закон вартості визначає необхідність обміну лише товарів-еквівалентів, тобто товарів з однаковою вартістю. У грошовій економіці ця еквівалентність ускладнюється відхиленням цін від вартостей, що стимулює скорочення витрат, впровадження нових технологій, ризик, збільшення розриву в доходах.

Закон попиту наголошує зворотний зв'язок між ціною і величиною попиту на товар при інших рівних умовах.

Закон пропозиції підкреслює прямий зв'язок ціни й величини пропозиції при інших рівних умовах.

Закон грошового обігу визначає кількість грошей, що необхідні для обслуговування обігу товарів, як частка від ділення суми цін усіх товарів на число оборотів однієї грошової одиниці.

Тема 4 Теорія товару і грошей

План

- 4.1 Товар та його властивості.
- 4.2 Теорії вартості.
- 4.3 Сутність, функції та теорії виникнення грошей.
- 4.4 Інфляція: сутність, види, причини, наслідки.

4.1 Товар та його властивості

Товар – це продукт праці, який має дві властивості :

- задовольняти будь-яку потребу;
- мати здатність обмінюватися на інші товари.

Перша властивість має назву споживчої вартості, тобто корисність речі робить її *споживчою вартістю* з такими формами:

- *індивідуальна споживча вартість* з корисністю для одного виробника продукту;
- *суспільна споживча вартість* з визнанням корисності іншими потенційними споживачами.

Своєрідним конкурентом категорії «споживча вартість» є слово «цінність», яке відображає суб'єктивно-об'єктивний характер корисності для людини.

Друга властивість є вартістю, але на поверхні явищ вартість має форму *мінової вартості*.

Мінова вартість – це пропорція обміну одного товару на інший, яка постійно змінюється в часу й просторі. Два якісно різних блага, що обмінюються, мають тільки один загальний знаменник – те, що вони є продуктом праці. .

Відрізняють індивідуальну і суспільно необхідну працю.

Індивідуальна праця притаманна окремому виробнику, який витрачає індивідуальний робочий час.

Суспільно необхідну працю із суспільно необхідним робочим часом визначають за типовими (середніми, нормальними) умовами в даному суспільстві.

Саме суспільно необхідна праця, яка необхідна для виготовлення товару, – це його *вартість*.

Одночасне поєднання в одному товарі двох властивостей пояснюється двоїстим характером праці.

Конкретна праця створює споживчу вартість і являє собою доцільну сукупність професійних, кваліфікованих операцій з використанням особливих засобів виробництва і отриманням якісно особливого результату – товару.

Абстрактна праця – це сукупність фізичних і інтелектуальних зусиль людини безвідносно до доцільності й якісної особливості продукту. Тому саме абстрактна праця створює вартість і може вимірюватися робочим часом, зокрема, суспільно необхідним.

Єдиний процес праці здатний аналізуватися з позиції складності.

Проста праця не потребує кваліфікації та під силу кожному працездатному.

Складна праця – це кваліфікована діяльність з обов'язковою попередньою підготовкою.

На величину вартості впливають продуктивна сила та інтенсивність праці. *Продуктивна сила* описує конкретні особливості трудового процесу, зменшує вартість одиниці продукції, але не змінює загальної вартості усієї товарної маси. *Інтенсивність* описує загальні витрати зусиль, тому впливає на сумарну вартість без зміни вартості одиниці продукції.

Конкретна праця є приватною у зв'язку з відображенням індивідуального трудового внеску окремого виробника. Абстрактна праця є суспільною у зв'язку з вирівнюванням витрат трудових зусиль робітника. Таким чином, суперечність між конкретною і абстрактною працею виявляється в протистоянні приватного й суспільного труда при ринковому визнанні корисності товару.

4.2 Теорії вартості

Історично в економічній теорії визначали дві групи поглядів на вартість:

- 1) теорії об'єктивної вартості;
- 2) теорії суб'єктивної (граничної) корисності.

Теорія трудової вартості розглянута в роботах представників школи класичної політекономії А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса та ін. Відповідно до цієї теорії саме витрати праці на виробництво товарів визначають їхню вартість.

Теорія факторів виробництва розкрита в працях Ж.-Б. Сея. Її суть полягає в тому, що вартість створюється не тільки працею, але й іншими факторами виробництва: землею й капіталом. Кожен із власників факторів виробництва має право на дохід відповідно до внеску у виробництво.

Інституціональні теорії відзначають, що основним джерелом будь-якої вартості є інформація, а не фізичні або психічні зусилля працівників.

За теорією *граничної корисності* Г Госсена, У. Джевонса, К. Менгера, Ф. Візера та ін., благо тим цінніше, чим більш інтенсивною є потреба в ньому і чим більш рідким воно є, іншими словами – чим вище гранична корисність останньої спожитої одиниці блага.

Неокласична теорія (починаючи з робіт А. Маршалла) поєднує теорію граничної корисності та теорію факторів виробництва. Відповідно до цієї теорії ціна залежить як від попиту (який визначає цінність блага), так і від пропозиції (яку визначають витрати виробництва).

Треба відзначити оригінальний внесок у теорію вартості відомого українського вченого М. Туган-Барановського, який на межі ХІХ–ХХ ст. запропонував теорію *економічної цінності*, згідно з якою можливий синтез витратного і маржинального підходів.

4.3 Сутність, функції та теорії виникнення грошей

Товарне виробництво спирається на обмін, насамперед, за допомогою грошей. Але гроші є продуктом історичного розвитку обмінних операцій, зокрема форм вартості.

Визнання ключової ролі золота зробило панування у світовій економіці системи золотого стандарту, коли грошові одиниці країн прирівнювалися до певної маси цього металу. Протягом ХХ ст. роль золота як безпосереднього обмінного засобу знижувалася, а сучасна ямайська валютна система вилучила метал з поточного грошового обігу. Але традиційно золото залишається найбільш популярною резервною складовою.

Функції грошей:

1) міри вартості – гроші є загальним еквівалентом, тобто за допомогою грошей вимірюється вартість усіх інших товарів; грошовий вигляд вартості називається *ціною*;

2) засіб обігу – гроші є посередниками обміну товарами, обслуговують і полегшують обіг товарів;

3) засіб платежу – гроші виконують у випадку, якщо процес отримання товару або послуги і процес їх оплати не співпадають у часі (продаж в кредит, сплата авансом, сплата комунальних послуг і так далі). У результаті виконання цієї функції виникли кредитні гроші: векселі, чеки, банкноти;

4) засіб нагромадження – гроші виконують у разі формування заощаджень, при цьому гроші тимчасово вибувають з обороту і припиняють виконання функцій засобу обігу і платежу. При цьому важливо, щоб гроші мали якість збереження вартості. Тому повною мірою цю функцію можуть виконувати лише гроші, неохочі до знецінення (золото, срібло і ін.);

5) світові гроші – обслуговування міжнародних відносин, тобто виконання вищезазначених функцій на загальносвітовому рівні.

Визначимо основні теорії грошей:

1. *Еволюційна*, що вважає принциповим товарну природу грошей та виникнення їх на підставі розвитку форм вартості.

2. *Раціоналістична*, що визначає гроші як результат певної домовленості людей. Різновидами її є такі теорії:

– *металістична* (Н. Орем – французький вчений ХІV ст., меркантилісти), яка вважала дорогоцінні метали грошима від природи;

– *номіналістична* (Дж. Стюарт, Н. Барбон – англійські вчені ХVІІІ ст.), яка зазначала існування грошей як символів, умовних позначень;

– *державна* як форма номіналістичної (*німецький економіст межі ХІХ–ХХ ст. Г. Кнапп*) з визначенням грошей як продукту державної влади.

3. *Функціональна*, що пояснює сутність грошей через їх функції, зокрема:

– *кількісна* (Ш. Л. Монтеск'є, Д. Юм, деякі їх сучасні послідовники), що обмежує значення грошей статистичним впливом на ціни та інші економічні параметри;

– *власне функціональна* (Л. Харріс), яка вважає об'єктом аналізу лише функції грошей.

Грошовий обіг – рух грошей, який обслуговує купівлю-продаж товарів і нетоварні платежі.

Виділяють готівковий і безготівковий грошовий обіг. До готівки відносяться монети, банкноти і казначейські білети. Безготівковими грошима є чеки, векселі, платіжні доручення, банківські кредитні картки, державні цінні папери та інше.

Грошова маса – сукупність всіх готівкових і безготівкових грошових коштів в державі.

Грошову масу можна представити як сукупність:

– активних грошей, що постійно використовують у готівковому і безготівковому обігу;

– пасивних грошей або «квазігрошей», які лише потенційно за певних умов можуть бути використані як гроші в процесі обігу.

Залежно від ступеня ліквідності, грошова маса може бути представлена різними грошовими агрегатами.

Склад і кількість грошових агрегатів, що використовуються, розрізняються за країнами. Так, в Україні передбачено наступні грошові агрегати:

– M_0 = готівка за межами банківських установ;

– $M_1 = M_0$ + кошти на поточних рахунках і депозитах;

– $M_2 = M_1$ + термінові депозити і валютні заощадження;

– $M_3 = M_2$ + кошти клієнтів за трастовими операціями банків.

Ліквідність – здатність активів швидко і без втрат бути обмінними на готівку.

Закони грошового обігу – закони, що відображають об'єктивні, стійкі, істотні зв'язки між кількістю грошей в обігу, товарною масою, рівнем цін і швидкістю обігу грошей.

Закони грошового обігу можна представити аналітично таким чином:

1) в умовах нерозвинених кредитних відносин використовують формулу:

$$M = \frac{P \times Q}{O}, \quad (4.1)$$

де M – грошова маса;

P – ціни товарів;

Q – фізичний обсяг товарів

O – кількість обертів грошової одиниці.

2) з розвитком кредитних відносин ця формула видозмінюється і в чисельнику з'являються нові складники:

$$M = \frac{P \times Q - K + B - BZ}{O}, \quad (4.2)$$

де K – сума товарів, проданих в кредит,
 B – сума повернених кредитів,
 BZ – взаємопогашенні платежі (взаємозалік).

Формула 4.1 відповідає рівнянню І. Фішера:

$$M \cdot V = P \cdot Q, \quad (4.3)$$

де M – грошова маса;
 V – швидкість обігу грошей;
 P – середній рівень цін;
 Q – кількість товарів.

Згідно з цією формулою, при стабільній швидкості обігу грошей і незмінному обсязі товарної маси збільшення грошей в обігу неминуче призведе до інфляції.

Грошова система – форма організації грошового обігу в країні, що склалася історично і закріплена законодавчо.

Грошова система складається з наступних елементів:

- 1) правові основи грошового обігу;
- 2) назва національної грошової одиниці;
- 3) вид грошових знаків і характер їх забезпечення;
- 4) порядок емісії і вилучення з обігу національних грошових знаків;
- 5) порядок готівкового і безготівкового грошового обігу;
- 6) встановлення курсу національної валюти і порядок її обміну на іноземну;

7) державні фінансові інститути, які регулюють грошовий обіг у країні.

Визначають п'ять основних типів всезагального еквіваленту:

- 1) товарно-лічильний з використанням для рахунку одиниць особливого товару – засобів праці, худоби та ін.;
- 2) товарно-ваговий з використанням маси рослин, а пізніше металів;
- 3) металокарбоновий з використанням монет;
- 4) емісійний з друкуванням паперових грошей;
- 5) електронний з початком використання електронних грошей.

Таким чином, можливо визначити *гроші* як всезагальний еквівалент, товар особливого роду, який використовується для опосередкування товарообмінних операцій.

4.4 Інфляція: сутність, види, причини, наслідки

Нестійкість цін проявляється у таких основних формах:

- 1) *інфляція*, тобто зростання цін, з такими основними видами:
  - повзуча, або інертна, з темпами зростання до 10 % на рік;
  - галопуюча з темпами до 200 % на рік;
  - гіперінфляція при перевищенні 200% протягом року;

- інфляція попиту;
- інфляція пропозиції;
- внутрішня і зовнішня (імпортована);
- збалансована й незбалансована;
- відкрита й подавлена;
- очікувана й неочікувана;
- регульована й нерегульована;
- 2) *дефляція* із зниженням цінового рівня;
- 3) *дезінфляція* як процес штучного зменшення темпів зростання цін;
- 4) *рефляція* як штучне провокування інфляції;
- 5) *стагфляція* як поєднання інфляції та стагнації виробництва.

Економічні наслідки інфляції:

1. Інфляція руйнує господарські зв'язки, посилює диспропорції в економіці.

2. Знижуються обсяги виробництва і інвестицій, оскільки капітали переливаються з виробництва до сфери обігу або «втікають» за кордон.

3. Порушується нормальне функціонування кредитно-грошової системи.

4. Товарно-грошові відносини поступаються місцем бартерним.

5. Інфляція викликає зменшення іноземних інвестицій і зниження міжнародної довіри до країни.

Соціальні наслідки інфляції:

1. Рівень життя населення знижується, якщо зростання цін випереджає зростання доходів.

2. Грошові заощадження населення знецінюються.

3. Інфляція знижує обсяг виробництва і інвестицій, чим викликає зростання безробіття.

4. Зумовлює поглиблення розриву між багатими і бідними, викликаючи тим самим соціальну і політичну нестабільність у суспільстві.

Слід зазначити, що негативний вплив на економіку зумовлює значна інфляція. Помірна ж інфляція (3-5 % на рік) може спричинити *позитивний* вплив на динаміку обсягу національного виробництва. При цьому стимулюються сукупні витрати, зростають доходи виробників кінцевих товарів.

Таким чином, для нормального розвитку економіки необхідно, щоб інфляція була керованою, а держава має проводити активну політику регулювання інфляційних процесів.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Тема 5 Основи ринкової економіки та її основні елементи

План

- 5.1 Мікроекономічний рівень господарювання та його суб'єкти.
- 5.2 Ринок: суть, функції та умови формування.
- 5.3 Конкуренція як ключова складова ринкового механізму.
- 5.4 Суть і суперечності ринкового ціноутворення.

5.1 Мікроекономічний рівень господарювання та його суб'єкти

Мікроекономічний рівень досліджень охоплює діяльність окремих господарських одиниць, а також окремі товари, галузі й ринки.

Визначають два основні суб'єкти мікроекономіки: домашні господарства і фірми (підприємства).

Домогосподарства виконують переважно споживчі функції, задовольняючи потреби через ринок або поза ним, тому мають такі головні риси:

- є суб'єктами господарювання;
- господарська діяльність спрямована на задоволення особистих потреб;
- засоби виробництва при застосуванні у власному господарстві не є капіталом;
- праця – не чинник самостійного виробництва;
- не виникають внутрішні виробничі відносини.

Домашні господарства виконують три групи функцій:

1) особисте кінцеве споживання товарів і послуг або власного виробництва, або ринкового походження;

2) заощадження і участь у нагромадженні капіталу шляхом відкриття депозитів у кредитних установах, купівля акцій підприємств, надання позик, зокрема, з використанням боргових документів, наприклад, облігацій;

3) надання інших чинників виробництва – найманої праці, землі й природних ресурсів, підприємницьких здібностей.

Кінцеве споживання в межах домашнього господарства здійснюється завдяки доходам у наступних формах:

- доходи від самостійної праці з власними активами, як правило, у натуральному вигляді;
- зарплата від найманої праці, як правило, у грошовій формі;
- капіталізовані доходи, або доходи у вигляді ренти, відсотків, гонорарів та ін.;
- трансфертні платежі у формі субсидій, дотацій, пенсій, стипендій, матеріальної допомоги, пільг та ін.

Вибір домогосподарств обмежений рівнем і структурою виробництва;

- структура виробництва;
- структура потреб домогосподарств;
- рівень їх доходів, або бюджетні обмеження.

Фірма (підприємство) – другий основний суб'єкт мікроекономіки, товаровиробник і основна виробнича ланка з такими головними рисами:

- обов'язкова державна реєстрація як юридичної особи з назвою, статутом, розрахунковим та іншими рахунками, веденням обліку, печаткою, товарним знаком;

- виробництво товарів;
- постійне відновлення виробничих дій, або індивідуальне відтворення;

- проходження життєвого циклу виробничої діяльності з такими основними фазами: створення, розвиток, криза, санація (оздоровлення), банкрутство, ліквідація (закриття).

5.2 Ринок: суть, функції та умови формування

Найвищою формою існування товарного господарства є ринкова система.

Ринкове господарство є сучасним середовищем товарного виробництва.

Ринок – це механізм функціонування ринкового господарства, тобто частина останнього.

Кінцева мета товарного, а тому і ринкового господарства – додатковий продукт у різних формах (прибуток, рента, відсоток). Саме матеріальний інтерес обґрунтовує поведінку суб'єктів ринку.

Визначимо головні риси ринкової економіки.

- вільний вибір видів і форм діяльності, зокрема, підприємництва;
- багатокладність економіки з домінуванням приватної власності;
- рівні права ринкових суб'єктів з різними формами власності;
- економічна відокремленість товаровиробників;
- саморегулювання господарської діяльності, зокрема, вільне ціноутворення;
- панування чесних зв'язків між економічними агентами, зокрема, в конкурентній боротьбі;

- розвиненість ринкової інфраструктури, тобто організацій, які забезпечують стійке функціонування суб'єктів економіки;

- договірний (партнерський) характер відносин ринкових агентів.

Основними суб'єктами ринкової економіки є фізичні особи, групи партнерів, колективи організацій та установ, юридичні особи в різноманітних формах.

Ринкове господарство має деякі обмеження, які воно не в змозі подолати самотійно:

- економія на витратах може спровокувати екологічні катаклізми, порушення безпеки людей;

- порушення принципів чесної конкуренції, що потребує державного контролю;
- неможливість соціального захисту деяких категорій населення;
- неможливість значного фінансування так званих колективних потреб (оборона, дипломатія, державна безпека та ін.).

Вказані моменти вирішуються шляхом державного втручання в економіку.

Треба відзначити основні функції ринку:

- створення передумов для функціонування об'єктивних законів;
- забезпечення еквівалентності економічних відносин;
- поширення інтернаціоналізації господарського життя;
- створення економічних передумов для демократизації суспільного життя;
- вимір витрат, насамперед, витрат праці людей;
- стимулювання структурних зрушень в економіці;
- розвиток засад чесної конкуренції.

Ринок як механізм існування ринкового господарства має дуже складну структуру. Він є полісистемним утворенням з такими основними складовими:

- ринок споживчих (кінцевих) товарів і послуг;
- ринок факторів виробництва – капіталу, праці, ринок землі й природних ресурсів, підприємницьких послуг;
- фінансово-кредитний ринок, зокрема, ринок цінних паперів і валютний ринки;
- ринок технологій та інформації.

За територіальною ознакою виділяють світовий, міжнародні, регіональні, національні й місцеві ринки.

За легальністю підкреслюють існування легального (офіційного) і тінювого ринків з визначенням так званих «сірого» із законними видами діяльності й «чорного» з видами діяльності, що заборонені.

За ознакою конкуренції треба визначити ринки вільної (досконалої) та недосконалої конкуренції, зокрема, монополістичної конкуренції, ринки олігополії та монополій.

Ринкова інфраструктура – це сукупність галузей та підприємств, які обслуговують виробництво у широкому значенні та забезпечують рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, ресурсів. Назвемо три головні підсистеми ринкової інфраструктури:

- 1) організаційно-технічна, яка включає біржі, торги, аукціони як змагальні об'єкти, ярмарки, асоціації підприємців, профспілки та ін.;
- 2) фінансово-кредитна;
- 3) організаційно-дослідна (консультативні, аудиторські, експертні та інші організації).

Крім загальної інфраструктури, яка обслуговує ринок у цілому, виділяють спеціалізовану інфраструктуру, що забезпечує ефективне функціонування окремих ринків. Наприклад, ринок праці обслуговують

державні фонди сприяння зайнятості, пенсійні фонди, центри й курси перепідготовки та підвищення кваліфікації та ін.

5.3 Конкуренція як ключова складова ринкового механізму

Сучасна ринкова система об'єднує конкурентні й монополістичні складові. З точки зору кількості покупців і продавців, які взаємодіють на ринку, відрізняють такі головні форми конкуренції:

- поліполія (багато продавців і покупців) як синонім чистої конкуренції;
- олігополія з малим числом продавців і великою кількістю покупців;
- монополія з одним продавцем і великою кількістю покупців;
- олігопсонія з малою кількістю покупців і значною кількістю продавців;
- монопсонія з одним покупцем і великою цифрою продавців;
- білатеральна монополія з взаємодією одного продавця і одного покупця.

Конкуренція – економічне суперництво між товаровиробниками за споживача.

Економічний закон конкуренції: конкуренція виникає внаслідок різноманітності умов виробництва і форм власності виробників.

Конкуренція може мати різноманітні прояви (рис. 5.1).

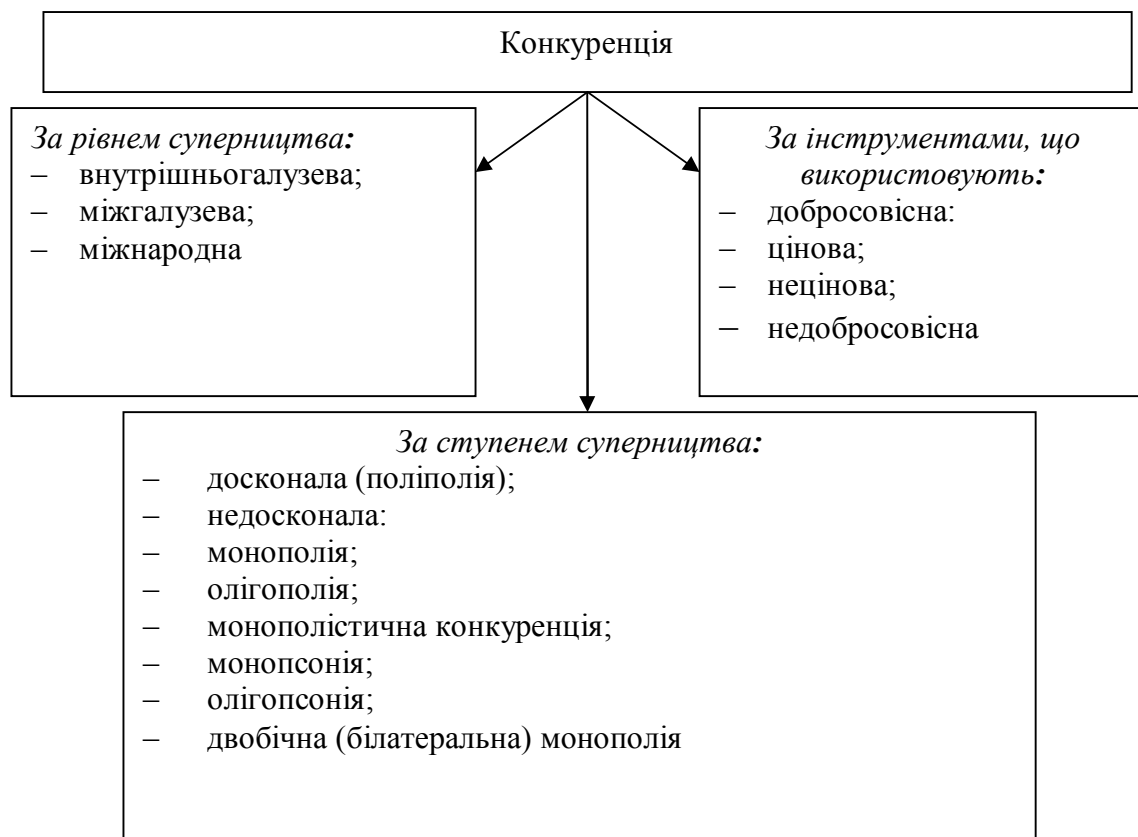

Рисунок 5.1 – Основні види конкуренції

Конкуренція виконує низку *функцій*:

1. *Регулюючу*, направляючи капітали в сфери з найбільшою рентабельністю.

2. *Стимулюючу*, змушуючи виробників знижувати витрати на виробництво, підвищувати якість продукції, стимулювати НТП.

3. *Розподільчу*, визначаючи частку доходу кожного власника ресурсів, залежно від їх внеску у виробництво.

4. *Контролюючу*. контролює і сприяє обмеженню впливу окремих продавців або покупців на ситуацію на ринку.

Негативні риси конкуренції: поглиблення соціальної нерівності, можливість появи або підвищення рівня інфляції та безробіття, виробництво шкідливих для суспільства товарів, на які є попит, і недовироблення необхідних товарів з недостатнім платоспроможним попитом.

Позитивні риси конкуренції: раціональне використання ресурсів, упровадження досягнень науки і техніки, зниження витрат на виробництво, підвищення якості, швидка реакція на зміну ринкового попиту.

Монополія, будучи антиподом конкуренції, тим не менше, виникає з останньої. Адже саме конкурентна боротьба призводить до розорення найменш ефективних виробників. У результаті такого суперництва в ході концентрації і централізації капіталу на ринку залишається лише один найуспішніший виробник.

Проте, можливі й інші шляхи виникнення монополій:

1. *Закрита монополія* – виникає в результаті захисту виробника від конкуренції за допомогою юридичних обмежень (патентів, ліцензій, нормативних актів).

2. *Природна монополія* – виникає в галузях, де конкуренція недоцільна, оскільки довгострокові середні витрати досягають мінімуму саме в тому випадку, якщо ринок обслуговує всього одна фірма (метрополітен, каналізація і ін.).

3. *Відкрита монополія* – як правило, виникає у разі, коли фірма виходить на ринок з новою продукцією, не маючи при цьому ніякого спеціального захисту від конкуренції.

4. Традиційними організаційними формами існування монополій, як правило, є пул, корнер, картель, синдикат, трест, концерн, конгломерат та ін.

Особливою і зростаючою формою монополізму в сучасних умовах є монополія на об'єкти інтелектуальної власності: винаходи, товарні знаки, торгові марки та ін. Державний та міжнародний захист прав інтелектуальної власності є одним з пріоритетів сучасної економіки.

Основна мета монополіста – максимізація прибутку, якого він досягає шляхом встановлення оптимальної ціни на товар. Саме здатність фірми впливати на ринкову ціну називається *монопольною владою*.

Особливим проявом монопольної влади є *цінова дискримінація*, коли монополіст встановлює різні ціни для різних категорій покупців. Монополіст може також знижувати ціни з метою недопущення в галузь конкурентів.

Державне регулювання конкуренції та монополізму вперше було здійснено в США з прийняттям закону Шермана в 1890 р. В Україні діють Закони «Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницької діяльності» і «Про захист економічної конкуренції». Відповідні функції у нашій країні виконує Антимонопольний комітет України.

5.4 Суть і суперечності ринкового ціноутворення

Ключовими категоріями ринку є попит і пропозиція. *Попит* – це ринкова потреба в товарах, яка обумовлена суб'єктивними бажаннями споживача та його платоспроможністю, що має вираз у грошовій формі. *Закон попиту* наголошує: при інших рівних умовах ціна товару і величина попиту на нього мають зворотну (негативну) залежність. Графічно зазначена залежність виглядає як спадна крива.

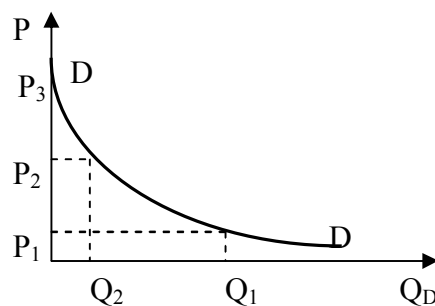

Рисунок 5.2 – Крива попиту

До головних факторів попиту відносять рівень цін на даний товар і на супутні товари, які замінюють або доповнюють даний; рівень грошових доходів, кількість споживачів на ринку, уподобання, смаки й переваги споживачів, державне регулювання, наприклад, податки або субсидії, природно-кліматичні умови та ін.

Пропозиція – обсяг продукції, що постачається на ринок для продажу. *Закон пропозиції* наголошує: при інших рівних умовах ціна і пропозиція товару мають пряму (позитивну) залежність. Графічно це виглядає як висхідна крива.

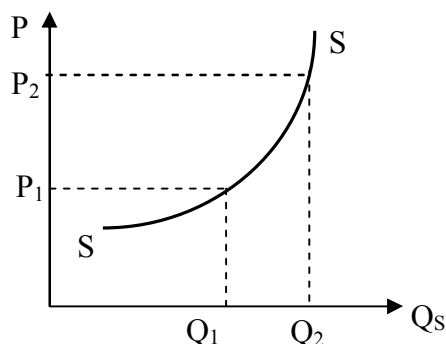

Рис. 5.3 – Крива пропозиції

До основних факторів пропозиції включають рівень цін на даний товар і на ресурси, якісні характеристики виробничих ресурсів, мода, традиції та інші суб'єктивні моменти, природно-кліматичні та інші географічні особливості, кількість виробників(продавців) на ринку, вплив держави на виробничу діяльність (податки, субсидії, пільги).

Еластичність попиту – це відносна (відсоткова) зміна його величини при зміні іншого чинника (власної ціни, ціни супутнього товару, доходу) на одиницю (один відсоток).

Еластичність пропозиції – це відносна (відсоткова) зміна її величини при зміні іншого чинника, насамперед, власної ціни товару, на один відсоток.

Між попитом і пропозицією існує складна взаємозалежність, яка у підсумку описується категорією *кон'юнктура ринку*, тобто певна комбінація величин пропозиції та попиту в трьох якісних формах: ринкової рівноваги, дефіциту і перевиробництва.

Ринкова рівновага – рівність величин зазначених параметрів.

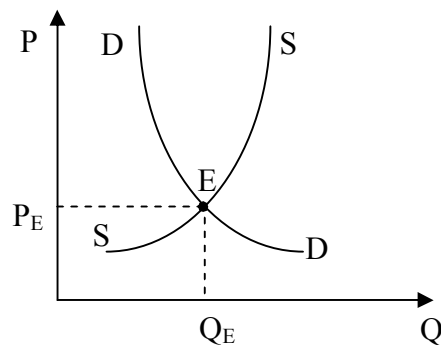

Рисунок 5.4 – Ринкова рівновага

Перевищення попиту над пропозицією має назву *дефіциту*, а перевага пропозиції над попитом є *перевиробництвом*.

Якщо в одній системі координат побудувати обидві лінії, ми отримуємо ринкову рівновагу в точці перетину з визначенням рівноважної ціни й рівноважного обсягу.

Ринкова рівновага може бути стійкою або нестійкою з коливанням цін чи величин попиту і пропозиції. Під час дефіциту виникає тенденція до підвищення цін, а при перевиробництві – до їх зниження, що врешті решт встановлює рівноважні показники.

На практиці використовують різні методи формування цін. Найбільш поширеним є метод «витрати плюс», коли до величини витрат додають певний відсоток планового прибутку. Крім того, існують методи залучення показника цінової еластичності попиту, коли визначають діапазон коливання цін залежно від змін обсягу виробництва. Метод експертних оцінок застосовують для цінової політики на непередбаченому ринку.

Основними видами ринкових цін є базові, номінальні (довідкові, біржові котирування), фактурні, виробничі, оптові, роздрібні, вільні ринкові, монопольні, світові та ін. Треба відзначити специфічні назви цін: курси валют

і цінних паперів, тарифи на послуги, ціни чинників виробництва (зарплата, процент, рента).

Тема 6 Підприємство та підприємництво в ринковій економіці

План

6.1 Підприємство як суб'єкт економічної системи.

6.2 Суть, види та суб'єкти підприємницької діяльності.

6.1 Підприємство як суб'єкт економічної системи

Підприємство в умовах ринкового господарювання є первинною ланкою економіки, самостійним господарюючим суб'єктом з правами юридичної особи і виконанням таких видів діяльності: виробнича, науково-дослідницька і досвідно-конструкторська (НДДКР), комерційна, відтворювальна.

Метою і головним мотивом діяльності підприємства є максимізація прибутку при ефективному використанні власних і залучених активів. Організація ефективного господарювання передбачає наступні моменти:

- всебічне дослідження ринку своїх товарів за рахунок розвинутої системи маркетингу;
- чітко налагоджене постачання факторами виробництва при достатньому рівні внутрішньої організації за рахунок системи виробничого менеджменту;
- постійний контроль за бюджетом підприємства за рахунок досконалого фінансового менеджменту;
- розвинута робота з кадрами за рахунок системи менеджменту з персоналу;
- постійний контроль за станом ліквідності, тобто спроможності своєчасно виконувати свої зобов'язання перед контрагентами за рахунок менеджменту з обліку і контролю.

Визначимо основні організаційні форми підприємств :

- приватне підприємство на власності фізичної особи;
- колективне підприємство на власності трудового колективу, зокрема так зване народне підприємство;
- господарське товариство з різними видами відповідальності (обмеженою, додатковою, повною);
- підприємство на власності об'єднань громадян;
- комунальне підприємство на власності територіальної громади;
- державне (загальнодержавне) підприємство, зокрема, так зване казенне;
- спільне підприємство, зокрема, підприємство з іноземними інвестиціями.

Організаційні форми підприємств дуже різноманітні. Особливу увагу слід приділити малим підприємствам з обмеженою чисельністю зайнятих,

господарським товариствам з різною відповідальністю і об'єднанням підприємств з наступними формами:

- асоціації як договірні об'єднання незалежних осіб з метою постійної координації спільної діяльності;
- корпорації як договірні об'єднання, як правило, на акціонерній основі, з делегуванням деяких повноважень централізованому органу;
- консорціуми як тимчасові об'єднання для виконання конкретної спільної діяльності;
- концерни як об'єднання з втратою самостійності усіх учасників.

6.2 Суть, види та суб'єкти підприємницької діяльності

Діяльність підприємств спирається на використання різних видів підприємництва, маркетингу і менеджменту.

Підприємництво, або підприємницька діяльність – це особливий творчий вид діяльності людини з поєднання інших чинників виробництва на власний страх і ризик з метою отримання прибутку.

Р. Кантільйон (1680–1734) першим визначив підприємця як людину, здатну до виваженого ризику. Й. Шумпетер (1883–1950) називав підприємця економічним лідером, творцем інновацій.

Успіх підприємництва залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників. До перших відносять роль держави, насамперед, законодавство, природні ресурси, поведінку інших людей, до других – достатній рівень стартового капіталу, ефективність чинників виробництва.

Суб'єктами підприємництва можуть бути:

- *приватні особи* – організатори одноосібної та великої економічної діяльності;
- *група юридичних або фізичних осіб*, пов'язаних між собою договірними відносинами та економічними інтересами (акціонерні суспільства, орендні колективи, кооперативи);
- *держава* в особі відповідних органів.

Об'єктами підприємництва можуть стати будь-які види господарської діяльності, в межах якої шляхом комбінації ресурсів підприємець домагається максимізації доходу. Види підприємницької діяльності: *виробнича, фінансова, торговельна, посередницька, інноваційна, страхова.*

Принципи підприємницької діяльності:

- орієнтація на запити, смаки та уподобання споживачів;
- прагнення бути на вістрі подій, що відбуваються в інноваційній сфері економіки, застосувати найновіше першими;
- максимальне використання конкурентних переваг;
- дотримання принципів ділової етики;
- постійний творчий пошук, прагматизм, наслідування демократичних традицій.

Категорія “маркетинг” дослівно перекладається як заняття ринковою діяльністю. Виділяють три аспекти маркетингу:

- ринкова концепція управління;
- вивчення певних економічних відносин;
- складова системи ведення ринкового господарства.

Визначимо елементи маркетингу підприємств:

- концепція, тобто мета і головні засоби її досягнення;
- стратегія, тобто прогноз довгострокового розвитку;
- план, тобто тактичний перелік дій на деяку перспективу;
- програма, тобто ведення поточної діяльності.

Менеджмент – це особлива модель управління, яка спирається на розвинутий ринковий механізм, включаючи досконалу ринкову інфраструктуру. Визначають два аспекти менеджменту:

- теоретичний в якості науки управління;
- практичний в якості конкретних управлінських дій.

Практичний менеджмент здійснює такі основні функції:

- розробка і виконання бізнес-плану;
- формування структури управління;
- комплектування штатів;
- керування працівниками на підставі мотивації;
- налагоджування маркетингу;
- координація виробництва.

Таким чином, практичний менеджмент функціонально реалізує комплекс управлінські потреби у формах фінансового, адміністративного, інвестиційного, операційного та інших видів.

Виділяють три основні рівні менеджменту підприємства:

- вищій, або топ-менеджмент;
- середній, або мідл-менеджмент;
- нижній, або лауер-менеджмент.

Тема 7 Капітал підприємства, його кругооборот та оборот

План

- 7.1 Сутність капіталу, його структура капіталу та оборот.
- 7.2 Основний капітал: сутність, зношення, амортизація.
- 7.3 Оборотний капітал. Рентабельність.

7.1 Сутність капіталу, його структура та оборот

Капітал – одна з найважливіших економічних категорій.

Існує декілька підходів до визначення сутності капіталу, серед них можна виділити такі:

1. *Предметно-функціональний* – капітал розглядається як один з чинників виробництва, що приносить його власнику відповідний дохід. Капітал за своєю сутністю є накопиченою працею.

2. *Соціально-економічний* – згідно з цим підходом, капітал розглядається як самозростаюча вартість, тобто вартість, яка в процесі свого руху приносить додаткову вартість.

3. *Грошовий* – передбачає розгляд капіталу як фінансового ресурсу, що приносить своєму власнику дохід у вигляді відсотку.

4. *Інвестиційний* – капітал трактується як вкладення, що приносить прибуток.

Об'єднавши ці підходи, можна зробити висновок, що *капітал* – це самозростаюча авансована вартість; вкладення, які дають можливість отримати дохід.

Капітал представлений різними формами, які можна класифікувати за декількома ознаками (рис. 7.1).

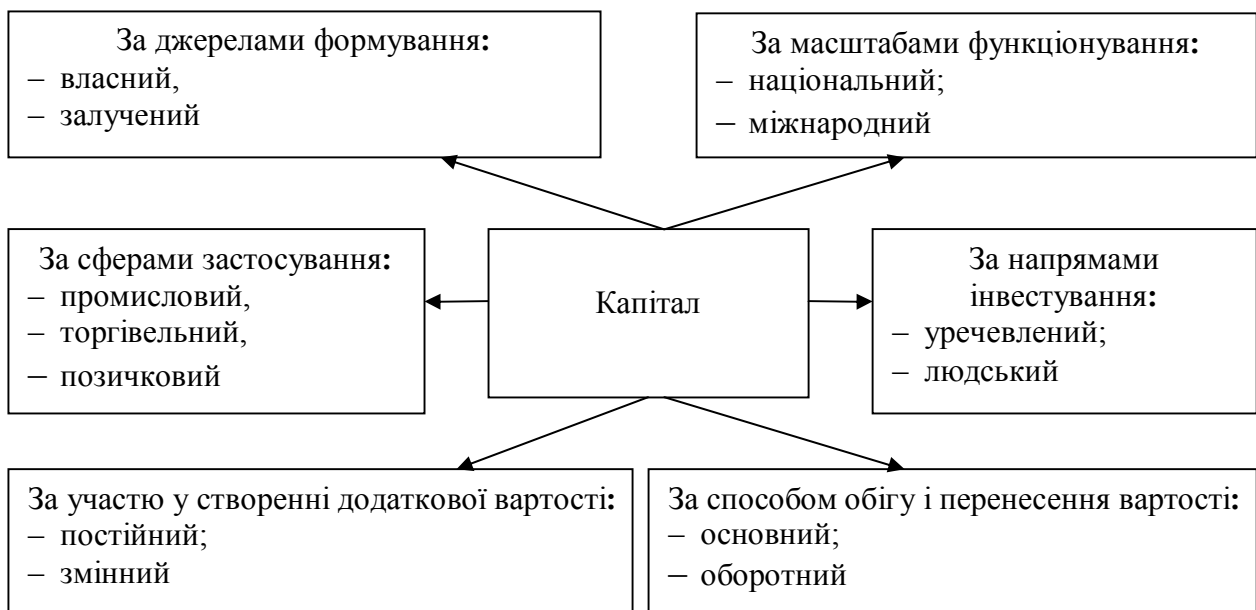

Рисунок 7.1 – Класифікація форм капіталу

Промисловий капітал – капітал, що функціонує у сфері виробництва.

Кругооборот промислового капіталу – безперервний рух капіталу трьома стадіями з послідовною зміною його форм і поверненням до первинної форми, зазвичай, у збільшеному розмірі.

Стадії кругообороту промислового капіталу:

1. Придбання засобів виробництва (далі *ЗВ*) і робочої сили (далі *РС*) – при цьому капітал переходить з грошової форми (далі *Г*) у товарну (далі *Т*).

2. Виробництво товарів з факторів виробництва – капітал знаходиться у виробничій формі (далі *В*).

3. Продаж виробленої продукції – при цьому капітал переходить з товарної форми (далі *Т'*) у грошову (далі *Г'*), при цьому величина капіталу на третій стадії, найчастіше, перевищує його величину на першій стадії.

Таким чином, кругооборот промислового капіталу можна виразити формулою:

$$Г - Т (ЗВ, РС) \dots В \dots Т' - Г' \quad (7.1)$$

Оборот капіталу – кругооборот капіталу, що безперервно повторюється, у ході якого авансований капітал повністю повертаються до своєї первинної форми.

Показники швидкості обороту капіталу:

– *тривалість одного обороту капіталу (O)* – період часу, протягом якого вперше авансований капітал повністю повертається підприємцю у вигляді виторгу від реалізації виробленої продукції; при цьому обсяг авансованого капіталу зростає на величину прибутку;

– *кількість обертів капіталу на рік (n)* розраховують як підсумок ділення 360 (умовної кількості днів у році) на тривалість обороту:

$$n = 360 / O. \quad (7.2)$$

7.2 Основний капітал: сутність, зношення, амортизація

Різні частини капіталу обертаються з різною швидкістю. За зазначеним критерієм визначають основний та оборотний капітал.

Основний капітал – частина промислового капіталу, яка функціонує протягом декількох виробничих циклів, у процесі виробництва не змінює своєї матеріально-речової форми і переносить свою вартість на готову продукцію частинами (будівлі, споруди, верстати, устаткування і т.д.).

Елементи основних фондів грають у процесі виробництва неоднакову роль. Одні з них безпосередньо беруть участь у виробничому процесі (машини, устаткування, транспортні засоби й т. п.) і тому їх називають *активними*. Інші (будинки, споруди й т.п.) не беруть прямої участі у виробництві і називаються *пасивними*.

Зношення – втрата основним капіталом своїх первинних властивостей у двох видах

1. *Фізичне* – втрата основним капіталом своїх фізико-хімічних властивостей у результаті експлуатації або дії навколишнього середовища. Фізичне зношення знижує техніко-експлуатаційні можливості основного капіталу.

2. *Моральне* – втрата основним капіталом конкурентоспроможності у результаті виникнення аналогів, більш дешевих (моральне зношення першого типу) або досконаліших (моральне зношення другого типу). Моральне зношення не змінює техніко-експлуатаційних можливостей основного капіталу.

Процес втрати частини вартості при створенні товару і поверненні її після товарної реалізації має назву *амортизації*. *Амортизаційний фонд* – це грошовий фонд підприємства, на якому накопичуються кошти для подальшої заміни зношених знарядь праці або їх ремонту.

Норма амортизації H_a розраховується за формулою

$$H_a = \frac{A}{B_n} \cdot 100 \%, \quad (7.3)$$

де A – річна сума амортизації;

B_n – первісна вартість знаряддя праці.

На практиці державні органи завдають норми амортизації, а за їх допомогою підприємства розраховують абсолютні розміри амортизації.

Прискорена амортизація – це підвищення норм амортизації й прискорений перенос вартості засобів праці на вироблені товари й послуги з метою найшвидшого відновлення виробничого апарата.

7.3 Оборотний капітал. Рентабельність

Оборотний капітал – частина промислового капіталу, яка повністю споживається в кожному виробничому циклі та переносить свою вартість на виготовлені товари протягом одного циклу виробництва, і після реалізації товару відшкодовується підприємству в грошовій формі. Вона включає у свій склад запаси предметів праці, сировини, палива, матеріалів, напівфабрикатів, незавершене виробництво, допоміжні матеріали. До них відносять також засоби, авансовані на оплату праці. Оборотний капітал робить кілька оборотів протягом року.

Окрім оборотного виробничого капіталу підприємство має і *фонди обігу*. До них відносять готову продукцію, що вже покинула процес виробництва, а також кошти підприємства. Між оборотним капіталом підприємства та фондами обігу існує тісний зв'язок. Вони переходять один в одного і повністю відновлюються після кожного кругообороту, створюючи у своїй сукупності *оборотні кошти підприємства*.

Оборотні кошти, здійснюючи кругооборот, проходять три стадії:

- 1) запаси;
- 2) незавершене виробництво й напівфабрикати;
- 3) готова продукція і кошти на рахунках підприємства.

Оборотні кошти перебувають у постійному русі, переходять із сфери обігу до сфери виробництва та у формі готової продукції знову повертаються у сферу обігу. Цей процес називається оборотністю оборотних коштів. Ефективність використання оборотних коштів характеризується швидкістю їхнього обороту. Цю швидкість вимірюють числом обертів оборотних коштів протягом року, або відношенням обсягу реалізації продукції за рік до середньорічного залишку оборотних коштів. Для його характеристики використовують показники:

– *коефіцієнт оборотності оборотних коштів* – відношення реалізованої продукції за певний проміжок часу до суми середнього залишку оборотних коштів за цей період;

– *середня тривалість обороту* – відношення тривалості періоду до коефіцієнта оборотності.

Важливим показником використання капіталу підприємства є коефіцієнт *рентабельності*, загальна формула розрахунку якого така:

$$P = \frac{PR}{K} \times 100\%, \quad (7.4)$$

де P – коефіцієнт рентабельності;

PR – прибуток;

K – використаний капітал.

Тема 8 Капітал сфери обігу

План

- 8.1 Торговельний капітал і торговельний прибуток.
- 8.2 Позичковий капітал, його сутність та джерела.
- 8.3 Кредит як форма руху позичкового капіталу.
- 8.4 Банківська система та її функції.

8.1 Торговельний капітал і торговельний прибуток

Торговельний капітал функціонує у сфері торгівлі, так як має високу швидкість обороту.

У процесі кругообороту торговий капітал може знаходитися в двох формах: товарній і грошовій. Формула кругообороту торгового капіталу:

$$Г - Т - Г'. \quad (8.1)$$

Торговельний капітал в основному обслуговує операції купівлі-продажу. Однак у сфері торгівлі здійснюються також операції, що продовжують процес виробництва (розфасовка, перевезення, зберігання продукції).

Капітал торгового підприємства *складається з трьох частин*:

- капіталу обігу – товарні запаси, грошові кошти, призначені для придбання товару;
- основного капіталу – будівлі, торгове устаткування;
- оборотного капіталу – заробітна плата працівників.

Додана вартість, що присвоюється власником торгового капіталу, частково створюється найманими працівниками торгового підприємства (які здійснюють розфасовку, транспортування і т.д.), а частково – найманими працівниками підприємств, що безпосередньо виробили товари.

Таким чином, власники промислового капіталу відмовляються від частини доданої вартості, створеної на їхніх підприємствах, на користь власників торгового капіталу. У результаті вони дістають можливості підвищити ефективність своєї діяльності за рахунок збільшення швидкості обороту капіталу і спеціалізації на виробничій діяльності.

Торговельний капітал забезпечує рух продукту від виробника до споживача. Таким чином, він поєднує функції купівлі й продажу товарів. Історично торговий капітал прискорив перетворення натурального господарства в товарне, концентрував грошові ресурси в руках приватних осіб і готував виникнення промислового капіталу. Пізніше виникнув поділ праці між промисловцем й торговцем.

Специфічною формою витрат є витрати сфери обігу, які включають кошти на збереження, упаковку, розфасовку, рекламу, безпосередню процедуру реалізації, доставку до споживача та ін.

Торговельний прибуток – це дохід, який одержують суб'єкти оптової та роздрібною торгівлі, зокрема в підсумку вдалого перепродажу товару.

Прикладом зазначеного є реекспорт – вивіз товарів за кордон, які раніше були імпортовані й не піддалися переробці на національній території.

За стадіями руху визначають оптову і роздрібну торгівлю. Оптова здійснює посередницькі функції між виробниками й роздрібними торговцями у вигляді постачань великими партіями, частіш за все з використанням оптових знижок. Роздрібна торгівля пов'язана з реалізацією продукції безпосереднім споживачам.

8.2 Позичковий капітал, його сутність та джерела

Позичковий капітал – грошовий капітал, власники якого надають його іншим економічним суб'єктам як позику з метою отримання доходу у формі позичкового відсотка.

Позичковий капітал у процесі свого кругообігу знаходиться виключно в грошовій формі. Кругооборот позикового капіталу можна представити у вигляді формули:

$$G - G'. \quad (8.2)$$

Позичальник, реалізуючи підприємницькі проекти, одержує прибуток, частину якого він передає кредитору за користування його коштами.

Таким чином, позичковий капітал сам не створює доданої вартості. Його власник привласнює собі частину доданої вартості, створеної позичальником у сфері виробництва.

Відсоток – це ціна користування тимчасово вільними коштами у таких головних формах:

- позиковий, який позичальник сплачує кредитору;
- депозитний, який кредитна установа сплачує вкладнику;
- обліковий, який сплачують комерційні банку центральному банку країни за позики;
- ломбардний, який сплачується під заставу майна;
- дисконтний, який одержує кредитна установа при купівлі векселів до кінця терміну їх дії.

З точки зору розрахунку розрізняють прості й складні ставки відсотку, коли за базу беруться або незмінна, або змінна цифри.

Торговельний та промисловий капітал інколи називають *реальним* капіталом у зв'язку з використанням наявних, реальних активів. Цінні папери у вигляді акцій, облігацій та ін. є *фіктивним капіталом*, тому що не мають безпосереднього споживчого ефекту, хоч продаються і купуються на фондових біржах.

Цінні папери – грошові документи, які засвідчують право володіння або позики, визначають взаємовідносини між особами і передбачають, як правило, можливість отримання процентів (дивідендів).

Акція – це цінний папір, який засвідчує право участі в управлінні акціонерним товариством (корпорацією) та отриманні дивідендів з прибутку пропорційно частці у статутному фонді.

Курс акцій – це ціна, за якою продаються і купуються акції на біржах. Курс акцій прямо залежить від рівня отриманого або очікуваного прибутку та обернено – від ставки позичкового проценту.

Визначають первинні та вторинні цінні папери. До перших відносяться акції, облігації, векселя та інші активи, що спираються на біржовий обіг. До других належать позабіржові інструменти (фінансові деривативи).

Розвиток ринку цінних паперів обумовлює існування мережі інвестиційних, страхових, консультаційних компаній та інших фінансових посередників.

8.3 Кредит як форма руху позичкового капіталу

Кредит – система відносин з приводу акумуляції і використання тимчасово вільних грошових коштів на принципах повернення, терміновості і платності.

Кредит – форма руху позичкового капіталу.

Форми кредиту можна класифікувати за наступними ознаками:

1. За суб'єктом, який надає кредит:

– комерційний кредит – надається одним підприємцем іншому у вигляді продажу товарів з відстроченням платежу. Тобто кредит надається в товарній формі.

– банківський кредит – надається банківськими установами у грошовій формі.

– державний кредит – кредит, за яким держава виступає позичальником або кредитором.

– міжнародний кредит – кредит, сторонами якого виступають економічні суб'єкти різних країн або міжнародні організації.

2. За терміном погашення:

– короткостроковий (до 1 року);

– середньостроковий (від 1 до 3 років);

– довгостроковий (більше 3 років).

3. За способом погашення:

– кредит, що погашають частинами;

– кредит, що погашають одноразово.

4. За напрямом використання:

– підприємницький;

– іпотечний;

– споживчий та інші.

5. За методом стягнення відсотку:

– відсоток стягується в момент отримання кредиту;

– відсоток стягується в момент повернення основної суми кредиту;

– відсоток стягується частинами протягом всього терміну кредитування.

6. За забезпеченістю:

- незабезпечений (бланковий);
- забезпечений заставою (майном, цінними паперами тощо);
- гарантований.

Кредит виконує такі *функції*:

1. *Розподільча* – через кредит тимчасово вільні грошові кошти одних економічних суб'єктів поступають в розпорядження інших, які мають тимчасовий брак власних коштів.

2. *Регулююча* – за допомогою зміни порядку і умов надання кредиту держава може істотно впливати на економічні процеси в країні.

3. *Емісійна* – банківська система здатна створювати нові платіжні засоби.

4. *Економія витрат обігу* – кредит істотно прискорює оборот грошових ресурсів і здешевлює обслуговування грошового обігу.

5. *Концентрації і централізації капіталу* – кредит прискорює створення великих підприємств.

Як йшлося раніше, базовою функцією центрального банку країни є розробка і реалізація грошово-кредитної політики.

Грошово-кредитна (монетарна) політика – сукупність заходів, що здійснюються центральним банком країни зі зміни грошової маси в обігу, обсягу кредитів, рівня процентних ставок і інших показників грошового і кредитного ринків, які направлені на регулювання соціально-економічних процесів у країні.

Монетарна політика розглядається більшістю економістів як найбільш прийнятний для демократичного суспільства спосіб державного регулювання, що не призводить до надмірного диктату уряду і до зменшення економічної свободи.

Інструменти грошово-кредитної політики поділяють на:

1. *Прямі інструменти*:

- емісія готівки;
- встановлення граничного розміру кредитів, що видаються уряду і банкам;
- встановлення вартості кредитних ресурсів, які виділяються на фінансування окремих галузей економіки відповідно до пріоритетів макроекономічної політики.

2. *Непрямі інструменти*:

- операції на відкритому ринку – купівля-продаж центральним банком державних цінних паперів;
- облікова ставка – відсоток, під який центральний банк надає кредити комерційним;
- норма обов'язкових резервів – мінімальна частка депозитів, яку комерційні банки повинні зберігати у вигляді резервів (безпроцентних внесків) у центральному банку.

Монетарна політика буває:

- стимулюючою («дешевих грошей»), що використовують у період економічного спаду шляхом збільшення грошової маси (через купівлю цінних паперів, зниження облікової ставки і норми обов'язкових резервів)%; у підсумку ставка відсотка знижується і зростає обсяг інвестицій, отже, підвищуються обсяги виробництва і зайнятість; у довгостроковому періоді ця політика може викликати інфляцію;

- стримуючою («дорогих грошей»), що використовують у період інфляції шляхом скорочення грошової маси (шляхом продажу цінних паперів, підвищення облікової ставки і норми обов'язкових резервів); у підсумку ставка відсотка зростає, знижується обсяг придбання товарів у кредит, гальмується зростання цін; але в довгостроковому періоді це може призвести до спаду обсягів виробництва і зайнятості.

8.4 Банківська система та її функції

Стрижнем кредитної системи є банківська система, яка у більшості країн, включаючи Україну, є дворівневою: перший рівень займає центральний(в Україні Національний) банк, другий – система комерційних і спеціалізованих банків. В Україні банки другого рівня підрозділяються на універсальні й спеціалізовані. Останні групуються у чотири категорії: ощадні; інвестиційні; іпотечні; розрахункові.

Банки можуть створювати об'єднання таких типів: корпорація, консорціум, холдингова група.

Виділяють такі основні банківські операції:

- активні – з розміщення власних і залучених активів;
- пасивні – з формування усіх видів активів;
- розрахунково-касові;
- інші банківські послуги.

Стрижнем кредитної системи є банківська система, яка у більшості країн, включаючи Україну, є дворівневою: перший рівень займає центральний (в Україні Національний) банк, другий – система комерційних і спеціалізованих банків.

Національний банк як головний ланцюг кредитної системи виконує наступні функції:

- розробляє та реалізує грошово-кредитну політику;
- здійснює грошову емісію;
- зберігає золотовалютні резерви країни;
- акумуляція та зберігання касових резервів комерційних банків;
- кредитування комерційних банків під час економічних труднощів;
- виконання кредитних і розрахункових операцій.

Головною метою національного банку є управління емісійною, розрахунковою та кредитною діяльністю. Держава через Національний банк проводить грошово-кредитну політику за допомогою норми резервування, норми відсоткової ставки, операцій на ринку цінних паперів.

Комерційні банки в залежності від обсягів операцій поділяються на:

- універсальні (виконують усі операції);
- спеціалізовані (виконують менший обсяг операцій, обслуговують певні галузі або сфери економічної діяльності, або групу клієнтів).

До функцій комерційних банків відносять:

- ведення поточних рахунків (акумуляція безстрокових депозитів);
- акумуляція строкових депозитів;
- видача грошових коштів з рахунків;
- перерахування з одного рахунка на інший; розміщення акумульованих коштів шляхом надання кредитів, купівлі цінних паперів.

В Україні банки другого рівня підрозділяються на універсальні й спеціалізовані. Останні групуються у чотири категорії: ощадні; інвестиційні; іпотечні; розрахункові. До небанківських фінансових інститутів відносять страхові компанії, пенсійні фонди та ін.

Банки можуть створювати об'єднання таких типів: корпорація, консорціум, холдингова група.

Виділяють такі основні банківські операції:

- активні – з розміщення власних і залучених активів;
- пасивні – з формування усіх видів активів;
- розрахунково-касові;
- інші банківські послуги.

Тема 9 Ринкові відносини в аграрному секторі

План

- 9.1 Аграрна сфера виробництва та її особливості.
- 9.2 Сутність земельної ренти, її види та механізм створення.
- 9.3 Агропромислова інтеграція й агропромисловий комплекс.

9.1 Аграрна сфера виробництва та її особливості

Природні ресурси поділяються на відновлювані і невідновлювані.

Відновлювані природні ресурси в міру їх використання здатні самовідновлюватися або відновлюватися за допомогою економічної діяльності суб'єктів господарювання. До відновлюваних природних ресурсів належать флора і фауна.

Невідновлювані природні ресурси з часом не збільшуються, а зменшуються, і за повної вичерпаності відновити їх у процесі економічної діяльності неможливо.

Земля як природний ресурс є природним агрегованим економічним ресурсом, що використовують у процесі виробництва. Особливість даного ресурсу полягає в його невідновлюваності та нерухомості. Все це означає, що земля як ресурс обмежена не тільки кількісно, а й якісно, пропонування землі абсолютно нееластично за ціною, тобто пасивно щодо впливу на ціну землі і земельних послуг, а крива пропонування є вертикальною лінією.

Аграрні відносини – економічні відносини з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання сільськогосподарської продукції, а також з приводу володіння і користування землею як основним засобом виробництва в сільському господарстві.

Аграрні відносини мають низку особливостей:

1. Земля в сільському господарстві – основний засіб виробництва, який є одночасно і предметом, і засобом праці.
2. Результат виробництва залежить не тільки від економічних, але значною мірою і від природно-кліматичних чинників.
3. Має місце сезонність робіт – нерівномірний розподіл сільськогосподарських робіт протягом року.
4. Час виробництва і безпосереднього робочого періоду не співпадають.
5. Для сільського господарства характерна висока фондоозброєність праці.
6. Значна частка виробленої продукції не набуває товарної форми, оскільки використовується для забезпечення подальшого відтворення (насіння рослин, рослини на корм тваринам і ін.).
7. Велике значення має проведення меліоративних робіт і досягнення екологічної чистоти продукції, що виробляється.

Суб'єкти аграрних відносин:

- суспільство в цілому в особі держави;
- сільськогосподарські підприємства;
- індивідуальні виробники сільськогосподарської продукції (фермери, сімейно-індивідуальні господарства).

Особливості і характер аграрних відносин багато в чому визначаються власністю на землю як основного засобу виробництва в сільському господарстві.

Наразі в Україні питання реформування відносин власності на землю є особливо актуальними. У результаті поетапної земельної реформи подолана монополія державної власності на землю, впроваджений інститут приватної власності. Проте, земельну реформу в Україні не можна вважати завершеною. Сьогодні необхідно вирішити проблему переходу до приватної власності на землю в усіх її проявах: не тільки індивідуальної або сімейної, але і акціонерної, сумісної та ін.

Отже, перед державою у сфері регулювання сільського господарства стоять наступні завдання:

- запобігання перевиробництву сільськогосподарської продукції;
- недопущення значних кон'юнктурних коливань на ринках сільськогосподарської продукції;
- обмеження монополізму в ресурсній і переробній сферах;
- розширення експорту сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки;
- надання фінансових ресурсів на пільгових умовах.

9.2 Сутність земельної ренти, її види та механізм створення

Специфічним доходом в аграрній сфері є рента.

Рента – дохід власника землі.

Рента – частина додаткової вартості, створеної в сільськогосподарському виробництві, яка передається власнику землі. За своєю природою – це надлишкова частина чистого прибутку.

Рента – один з елементів орендної плати за користування землею, разом з відсотком на капітал, вкладеним у поліпшення якості землі, і амортизаційними відрахуваннями на об'єкти, побудовані на земельних ділянках.

Історично існували наступні форми ренти залежно від способу її сплати: відробіткова (панщина), продуктова (оброк, десятина) і грошова форми.

За причинами виникнення виділяють наступні форми земельної ренти:

1. *Абсолютна* – виникає на всіх ділянках землі, її причиною є монополія приватної власності на землю, яка дозволяє підтримувати високу ціну на аграрну продукцію.

2. *Диференційна* – виникає на всіх ділянках землі, окрім найгірших. Причиною її існування є монополія на землю як на об'єкт господарювання. Ця монополія призводить до того, що через обмеженість землі, виробники сільськогосподарської продукції змушені обробляти не тільки найродючіші ділянки, але й інші, що мають гіршу якість. Буває двох видів:

– диференційна рента I – відмінності якості земель зумовлені природною родючістю ґрунтів і місцезнаходженням земельних ділянок;

– диференційна рента II – відмінності якості земель зумовлені відмінностями їх родючості, які виникли в результаті додаткових капіталовкладень у земельну ділянку.

Механізм послідовного формування диференційної ренти ілюструє рисунок 9.1:

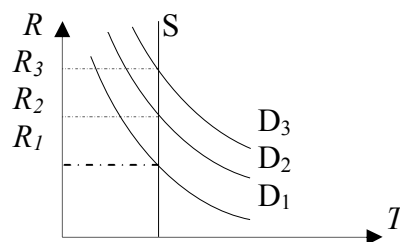

Рисунок 9.1 – Механізм формування диференційної ренти

3. *Монопольна* – виникає на ділянках, що мають унікальні властивості. Наприклад, є обмежена площа ґрунтів, на яких можна вирощувати, скажімо, цитрусові. Отже, обсяг виробництва цитрусових теж обмежений. Це дозволяє встановити на них монопольно високі ціни. Різниця

між цими цінами та економічними витратами на виробництво цитрусових і складає монопольну ренту, яка згодом присвоюється власником землі.

Ринок землі – сукупність економічних відносин, що складаються між економічними суб'єктами у процесі купівлі-продажу землі.

Пропозиція землі в короткостроковому періоді є абсолютно нееластичною. Оскільки в короткостроковому періоді кількість землі, придатної для обробки, є фіксованою величиною. У довгостроковому періоді вона може змінюватися, хоча і незначно. Отже, пропозиція землі нечутлива до зміни цін.

Попит на землю, навпаки, чутливий до зміни цін. Тенденція до зростання попиту на землю визначає підвищення ціни на неї.

З величиною ренти зв'язана й ціна тієї ділянки землі, з якої вона отримується. *Ціна землі* – це сума, яка при даній нормі відсотка даватиме дохід, який дорівнюватиме річній ренті з даної ділянки:

$$P_T = \frac{R}{r} \cdot 100\%, \quad (9.1)$$

де P_T – ціна землі;

R – рента;

r – ставка позичкового проценту(% річних).

Дана формула означає, що земельну ділянку продадуть за таку суму, яка, будуча покладена на депозитний рахунок у банк, щороку приносить реальний процентний дохід не менший, ніж річна земельна рента.

9.3 Агропромислова інтеграція й агропромисловий комплекс

Агропромислова інтеграція – встановлення стійких прямих зв'язків між сільськогосподарськими виробниками і підприємствами суміжних галузей. Агропромислова інтеграція призводить до формування агропромислового комплексу (далі АПК).

Агропромисловий комплекс – сукупність галузей економіки, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доведенням до споживача, а також виробництвом відповідних засобів виробництва.

До складу АПК входять чотири сфери:

– *ресурсна* – галузі, що створюють засоби виробництва для АПК і забезпечують його виробничими послугами;

– *аграрно-сировинна* – безпосередньо сільське і лісове господарство;

– *переробна* – галузі, що переробляють сільськогосподарську продукцію, а також галузі, які займаються її зберіганням, транспортуванням і реалізацією;

– *виробнича і соціальна інфраструктура*.

Структура АПК України недосконала. У ній дуже велика частка двох перших і недостатня частка двох останніх сфер АПК. Це є причиною низької ефективності АПК України і значних втрат продукції на шляху до споживача.

Тема 10 Доходи населення: сутність, формування і розподіл

План

- 10.1 Доходи, їх види, джерела і механізм розподілу.
- 10.2 Заробітна плата: сутність, форми та системи.
- 10.3 Номінальні та реальні доходи, їх диференціація.

10.1 Доходи, їх види, джерела і механізм розподілу

Питанням розподілу присвячено багато спеціальних праць. Значний внесок у розробку проблем розподілу зробили Д. Рікардо, Дж. С. Мілль, К. Маркс, Дж. Б. Кларк, Дж. М. Кейнс, М. Фрідман та ін. Теорія розподілу була започаткована Д. Рікардо. Визначення законів, що регулюють розподіл продукту між класами, на думку Д. Рікардо, становить основне завдання політичної економії. Дж. С. Мілль свою тритомну працю присвятив в основному розподільним відносинам, подетально й поелементно проаналізувавши практику розподілу та підбивши підсумки теорії розподілу класичної політичної економії. Дж. Б. Кларк стверджує, що розподіл національного доходу регулюється суспільним законом, згідно з яким кожному фактору належить та частина багатства, яку цей фактор створює.

Суб'єктами розподілу є домогосподарство, фізична особа, підприємство чи держава. Об'єктами розподілу можуть бути земля чи інші природні ресурси, праця, капітал, дохід, технологія, інформація тощо. У рамках національної економіки об'єкти розподілу — це національне багатство, валовий національний продукт, національний дохід тощо. До інфраструктури розподілу належить система оплати праці, грошово-кредитна система, система формування та використання бюджету держави, фінансова система підприємств та організацій тощо.

Розподіл у відтворенні виконує потрійну роль: по-перше, є умовою виробництва; по-друге, виступає результатом виробництва; по-третє, визначає характер і кількісний рівень споживання. Характер розподілу (наприклад, поділ національного доходу на споживання та нагромадження) визначає здатність суспільства до економічного зростання в перспективі. У процесі розподілу визначається частка кожного економічного фактора виробництва в валовому внутрішньому продукті. Розподілу доходів передують розподіл факторів виробництва. Залежно від форм власності па фактори виробництва визначається характер розподілу доходів.

На характер розподілу факторів виробництва впливають три групи чинників: закони, що регулюють розвиток продуктивних сил; економічні закони функціонування ринку; економічна роль держави.

Розподіл доходів займає проміжне місце між виробництвом у вузькому значенні й кінцевим споживанням. Треба підкреслити два основних методологічних погляди до дослідження доходів: марксистський та неокласичний, або функціональний.

За першим поглядом, форми доходів похідні від поділення нової вартості на необхідну і додаткову. Необхідна вартість (необхідний продукт) є еквівалентом майбутньої зарплати. Додатковий продукт, який також створюється робітником, розподіляється між власниками підприємницьких здібностей, капіталу і землі у вигляді відповідно прибутку, проценту і ренти.

За другим підходом, величина кожного факторного доходу дорівнює граничному вкладу в підсумковий дохід підприємства після реалізації продукції. Зазначена оцінка спирається на теорію граничної продуктивності, згідно з якою розмір первинного (факторного) доходу є ціною ресурсів. Ціна являє собою підсумок певної комбінації попиту і пропозиції даного товару. Але попит на ресурси є похідною величиною від попиту на кінцевий товар. Одночасно, з точки зору пропозиції, існують різні технології, тобто різні комбінації ресурсів, що дозволяють досягти виробничої мети. Таким чином, доходи в мікроекономіці як ціни на відповідні фактори пов'язані економічно і технологічно. Власники факторів доповнюють один одного, тому їх злагода обумовлює стійкість економічного процесу.

Усі доходи підрозділяють за певними критеріями.

За факторним критерієм визначають дві основні групи:

- первинні, тобто факторні – зарплата, прибуток, рента, відсоток;
- вторинні як підсумок перерозподілу, тобто соціальні трансферти, або пенсії, стипендії, допомога, пільги.

За функціональним критерієм визначають такі форми:

- трудові, як за рахунок власної праці з власними активами (особисте підсобне господарство, вільна творча діяльність з отриманням гонорарів та ін.), так і за рахунок найманої праці у вигляді зарплати;
- доходи від підприємництва у вигляді прибутку або відсотків за позички безпосереднім підприємцям;
- доходи від власності за рахунок ренти або відсотків від операцій з цінними паперами, вкладками (депозитами) у кредитні установи чи внесками в статутний фонд колективних підприємств;
- сімейні доходи, зокрема, спадщина і дарування.

Сімейні доходи підсумовують особисті доходні складові, тому вони є узагальненим показником рівня і якості життя людей. Важливими характеристиками є структура сімейних доходів за походженням і напрямки їх використання. Так, ознакою розвиненості країни є різноманіття (диверсифікація) дохідних складових і порівняно низка частка витрат на продукти харчування. За даними статистики, харчові продукти в Україні займають ледь 60 % від сумарних витрат, а в розвинутих країнах Північної Америки, Західної Європи і Азії – 20–25 %.

10.2 Заробітна плата: сутність, форми та системи

Наймана праця – договір між власником підприємства або його представником з працездатною особою про використання робочої сили

суб'єкта, що працевлаштується, у виробничому процесі за відповідну винагороду.

Зарплата як дохід найманого робітника досліджується з різних методологічних позицій:

- як ціна робочої сили в марксизмі;
- як ціна праці на підставі граничної продуктивності в неокласичних теоріях;
- як плата за договірну (контрактну) послугу праці в інституціональному погляді.

Якщо зарплата є ціною робочої сили, то її величина менше за цифру нової вартості, яка створена робітником, на показник додаткової вартості, що безоплатно привласнюється підприємцем і за рахунок якої отримують прибуток, рента і відсоток. Висновок: розподіл доходів не є справедливим, він віддзеркалює процес експлуатації найманих працівників.

Якщо зарплата є ціною праці й віддзеркалює граничну продуктивність труда, то це має вираження у пропорційній участі робітника в розподілі сумарного доходу, що відповідає принципу рівності й справедливості.

Якщо зарплата є оплатою послуги праці на підставі попереднього контракту (договору), то, крім економічних підсумків, важливу роль відіграють інституціональні моменти відносин роботодавця і робітника, тобто умови контракту, роль профспілок, держави і об'єднань підприємців.

Визначимо ключові терміни, що притаманні дослідженню зарплати.

Номінальна зарплата – сума нарахувань за підсумками праці.

Реальна зарплата – обсяг життєвих засобів, який придбає людина за номінальну плату залежно від рівня споживчих цін

Сплачена зарплата – сума грошей, яку фактично, «на руки» отримує працівник після обов'язкових відрахувань у вигляді, наприклад, податкового податку, єдиного соціального внеску і т.д..

Мінімальна зарплата – її рівень, зниження якого за основним місцям роботи заборонено державою.

Середня зарплата – її величина, що розраховується шляхом ділення фонду зарплати на кількість робітників.

Фонд заробітної плати – це сума платежів у вигляді основної, додаткової зарплати, платежів на відпустку та інших величин.

Тарифна система – система наступних документів, які описують вимоги, встановлюють і диференціюють рівні оплати:

- тарифні сітки;
- тарифні ставки;
- тарифно-кваліфікаційні довідники.

Головними вимогами до тарифної системи є такі:

- підпорядкування завданню зростання ефективності економіки;
- залежність від кінцевих результатів;
- подолання зрівнялівки.

Розрізняють дві основні форми зарплати: відрядна і погодинна з відповідними системами. Відрядна форма – плата за певний обсяг виробленої

продукції (одиниць продукту, кількість клієнтів, що обслуговані, та ін.) з прямою відрядною, відрядно-преміальною, відрядно-прогресивною та іншими системами. Погодинна форма – плата за певну кількість часу, що відпрацьований, з простою погодинною, погодинно-преміальною, погодинно-прогресивною та іншими системами.

В Україні правове забезпечення заробітної плати здійснюється відповідно до Закону “Про оплату праці”, деяких інших актів, що регламентують нарахування, оподаткування і виплату зарплати, а також системи колективних договорів і угод.

10.3 Номінальні та реальні доходи, їх диференціація

Необхідно розрізняти дохід:

– *номінальний* – грошовий еквівалент усієї суми доходів, отриманих з різних джерел, тобто, загальна сума доходу в цінах поточного періоду;

– *реальний* – кількість товарів і послуг, які можна придбати за отримані доходи. Цей показник розраховується в цінах базового періоду, і, отже, враховує зміну цін.

Розрахунок індексу реального доходу здійснюється за формулою:

$$I_r = \frac{I_n}{I_p}, \quad (10.1)$$

де I_r – індекс реального доходу;

I_n – індекс номінального доходу;

I_p – індекс цін.

Механізм ринку не в змозі подолати зростаючу нерівність у доходах, яка здатна підірвати соціальний мир у суспільстві. Тільки державне регулювання і перерозподіл доходів, тобто активна соціальна політика, згладжують суперечності.

Держава здійснює перерозподіл доходів на двох рівнях:

1. Держава може втручатися у процес формування цін на економічні фактори виробництва і таким чином захищати інтереси економічних агентів, гарантуючи їм отримання доходів. Це стосується в першу чергу ренти, процента і заробітної плати. Так, політика Національного банку щодо встановлення облікової ставки, ставки рефінансування формує рівень доходів банківського капіталу. А політика заморожування заробітної плати приводить до стримування доходів найманих працівників. Державна підтримка сільськогосподарських цін у більшості країн світу гарантує фермерам отримання відповідного доходу.

2. Держава може втручатись у перерозподіл пізніше, стягуючи податки із суб'єктів господарювання. У цьому разі держава змінює результати індивідуального розподілу доходів між економічними факторами виробництва. Результати перерозподілу можуть проявлятися у формі вертикального (між багатими й бідними за рахунок різного роду податків) і горизонтального перерозподілу (за рахунок трансфертів, субвенцій, витрат на

охорону здоров'я та освіти, субсидій тощо). Економічна доцільність перерозподілу забезпечується за допомогою органічного поєднання реалізації двох розподільних принципів: ефективності та соціальної справедливості. Здійснюючи принцип соціальної справедливості, держава гарантує своєму громадянину достатній рівень життя, не допускає, щоб він опинився за межею бідності. Із цією метою держава визначає мінімум оплати праці, якого обов'язково повинні дотримуватись роботодавці всіх форм власності.

Мінімальна заробітна плата — це встановлена державою нижня межа оплати праці за фактично відпрацьовану повну місячну норму праці (робочого часу) найманого працівника. Такий мінімум не повинен бути нижчим за існуючий у країні прожитковий мінімум.

Споживчий кошик є певним набором товарів і послуг, які необхідні для задоволення нормальних потреб середньостатистичної сім'ї. Визначають три групи в межах кошику: продовольча частина, частина непродовольчих товарів і послуг, податки й обов'язкові платежі.

Прожитковий мінімум – певний набір товарів і послуг на підставі нормативів споживання першочергових життєвих засобів. Вказаний мінімум має дві форми прояву:

- 1) *фізіологічний мінімум*;
- 2) *соціальний мінімум*, який перевищує фізіологічний на суму коштів, які забезпечують задоволення окремих духовних і соціальних потреб для збереження існуючого рівня життя.

Взагалі нерівність у доходах пояснюється по-різному. *Егалітарний підхід* проповідує максимальне зближення доходів. *Утилітарний підхід* спирається на визначення пріоритету добробуту окремого споживача без зовнішнього регулювання. *Роулсіанський підхід* підкреслює шлях соціальної підтримки найбільш незахищених прошарків. Оптимальність, за В. Парето, досягається тоді, коли зміни в розподілі доходів не погіршують добробуту хоча б одного з його учасників. Соціальне регулювання, за Е. Бароне, ефективно, коли виграш одних обумовлює певну компенсацію збитків для інших за рахунок перших і при згоді других.

Видатки домогосподарств спрямовані на споживання трьох груп благ: товарів тривалого користування, предметів поточного вжитку і послуг. Існують певні закономірності розподілу доходів сімей між продуктами харчування, одягом та іншими статтями споживання. Існує залежність між рівнем доходу домогосподарства і його споживанням. Бідні сім'ї витрачають на продукти харчування більшу частину свого використовуваного доходу. По мірі зростання доходу зростає і споживання домогосподарствами продуктів харчування, причому вищої їх якості, а також зростають видатки на одяг, відпочинок, автомобілі тощо.

Розподіл особистого наявного доходу на споживання й заощадження залежить від рівня їхніх доходів, який має суттєву диференціацію. Для аналізу рівня останньої застосовуються кілька методів. Нерівність у доходах описується такими основними групами показників:

1. *Кратні*, що спираються на поділ дохідних складових на відповідну кількість груп, зокрема:

– *децильний* коефіцієнт, що показує, у скільки разів мінімальний дохід 10 % найбільш забезпечених верств населення перевищує максимальний дохід 10 % найменш забезпечених;

– *квартильний* коефіцієнт є співвідношенням 25% зазначених величин;

– *квінтільний* коефіцієнт є відношенням мінімального доходу 20% найбільш забезпечених верств населення і максимального доходу 20 % найменш забезпечених..

– коефіцієнти фондів (*децильний*, *квартильний*, *квінтільний*), що характеризують у скільки разів середні доходи відповідно 10, 25 або 20% найбагатшого населення перевищують доходи аналогічних цифр найбідніших сімей.

2. *Крива Лоренца і коефіцієнт Джини.*

У системі координат для побудови кривій Лоренца абсциса – це відсоток родин; ордината – відсоток доходів. Бісектриса характеризує рівномірний розподіл доходів, тобто 1 % родин одержує 1 % доходу, 50 % родин одержують 50 % доходу, 100 % родин одержують 100 % доходу. Крива ОаА – це графік реального розподілу доходів по процентних групах сімей. Чим нижче бісектриси перебуває зазначена крива, тим більш різниця середньосімейних доходів.

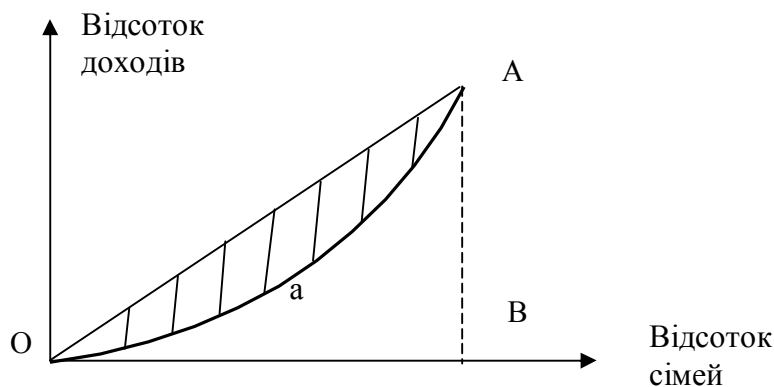

Рисунок 10.1 - Крива Лоренца

Коефіцієнт Джині (K_j) – це відношення площі заштрихованої фігури, що описує реальний нерівномірний розподіл, до площі прямокутного трикутника ОАВ, що ілюструє абсолютну рівність доходів. Коефіцієнт Джини має належить проміжку від 0 до 1. Чим ближче його величина до 0, тим більш рівними за доходами є родини. Чим більше коефіцієнт наближається до 1, тим більше розрив в доходах найбільш багатих і найбільш бідних.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 НАЦІОНАЛЬНА І МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Тема 11 Держава та її економічні функції

План

- 11.1 Сутність і структура господарського механізму.
- 11.2 Необхідність і сутність втручання держави в економіку.
- 11.3 Економічні функції держави.

11.1 Сутність і структура господарського механізму

Господарський механізм — це система основних форм, методів і важелів використання законів, розв'язання суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини, формування її потреб, створення системи стимулів і узгодження економічних інтересів соціальних груп.

Господарський механізм є найважливішим елементом економічної системи. Якщо уявити сучасну економічну систему як змішану, то вона включає в себе такі самостійні підсистеми господарювання:

- ринок як самостійну підсистему господарювання;
- державну підсистему;
- традиційне (натуральне) господарство.

Кожній з окремих підсистем відповідає адекватний господарський механізм: державний регулюючий механізм; ринковий механізм саморегулювання; господарський механізм, що відповідає традиційному натуральному господарству. Залежно від того, яка підсистема з відповідним господарським механізмом має найбільшу питому вагу, характеризується й вся економічна система: якщо переважає ринок, то й система — ринкова, виникає ринкова економіка; якщо переважає держава, то й система — планова (адміністративно-командна); якщо переважає натуральне господарство, то такою є система в цілому. Більш чи менш рівне співвідношення ринку й держави характеризує систему змішаної економіки, де відбувається взаємодія відповідних господарських механізмів і, як результат, становлення цілісного господарського механізму змішаної економіки.

Сутність господарського механізму проявляється через його функції. До основних з них у політико-економічній системі належать такі:

- реалізація відносин пануючого типу власності;
- сполучення і взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин в економічній структурі суспільства;
- узгодження і забезпечення руху економічних інтересів;
- розв'язання суперечностей;
- формування «поля» взаємодії між механізмом дії і механізмом використання економічних законів.

Реалізація цих функцій в економічній практиці відбувається на основі таких основних принципів формування і функціонування господарського механізму, як *ефективність, збалансованість, системність, соціальна спрямованість*.

11.2 Необхідність і сутність втручання держави в економіку

Головне завдання економічної політики держави – досягнення параметрів, що визначені нормативною політекономією.

Особливості участі держави в економіці, є такими:

1. Держава – це носій політики, тобто влади і народногосподарського регулювання суспільного життя.
2. Держава розробляє правові основи функціонування економіки.
3. Держава - безпосередній учасник економічних відносин, силами державних підприємств, окремих чиновників і державних установ.
4. Держава є монополістом у грошовій емісії, захисті конкуренції й представництві в міжнародних економічних організаціях.

Основні теорії державного регулювання економіки:

1. *Меркантилісти* підкреслювали важливу роль держави в проведенні економічної політики протекціонізму.
2. *Школа класичної політичної економії* заперечувала доцільність державного регулювання економіки та обґрунтовувала ефективність ринкового механізму; роль держави бачила в забезпеченні законності, порядку, захисті прав власності.
3. *Кейнсіанська теорія* вважає державне регулювання необхідним внаслідок неспроможності ринкового механізму швидко і без значних втрат вирішувати проблеми інфляції, безробіття та циклічних коливань.
4. *Неокласичні теорії (монетаризм, теорія раціональних очікувань, теорія економіки пропозиції)* – роблять акцент на необхідності максимально використовувати потенціал ринкових регуляторів при мінімальному державному втручанні.
5. *Неокласичний синтез* обґрунтовує доцільність застосування кейнсіанських або неокласичних підходів до визначення ролі держави в залежності від економічної ситуації у країні.
6. *Соціально-інституційний напрям* пропонує державі, окрім економіко-правових інструментів активно використовувати соціальні, психологічні і політичні важелі впливу на економічний розвиток.

Безпосередні або оперативні завдання державних органів в економічній сфері:

- забезпечення народногосподарської стабілізації;
- сприяння економічному зростанню;
- структурні перетворення між галузями і територіями;
- розподіл і перерозподіл доходів і національного багатства.

Державні органи, як правило, захищають наступні національні інтереси:

- економічну стабільність і недопущення кризових явищ;

- сприяння науково-технічній модернізації;
- сприяння участі у міжнародному поділі праці;
- стимулювання розвитку національного ринку, зокрема захисними бар'єрами (тарифними й нетарифними).
- забезпечення економічної та політичної незалежності, а також зростання добробуту населення.

11.3 Економічні функції держави

Державне регулювання доповнює ринковий механізм, що в сукупності становить єдину систему макроекономічного регулювання народного господарства, яка виступає як переплетення ринкових і державних методів регулювання.

Держава виконує такі *виняткові функції*:

- створення законодавчо-правових засад функціонування економіки;
- забезпечення соціально-політичної стабільності і державного суверенітету;
- подолання зовнішніх ефектів, тобто екологічних і техногенних катастроф, які потребують суттєвих коштів і адміністративних заходів;
- здійснення соціальних програм і так званих суспільних заходів (підтримка незахищених, фінансування армії, державної безпеки, дипломатії та ін.);
- представництво в міжнародних організаціях.

На практиці не існують чисте ринкове саморегулювання і абсолютне державне втручання. Головна проблема – оптимальний перерозподіл сфер впливу між державними і недержавними суб'єктами.

Розподіл функцій між центральними і місцевими суб'єктами спирається на державно-адміністративний поділ країни (федерації або унітарні держави).

Відзначимо основні методи державного регулювання економіки:

- *прямі або адміністративні*, пов'язані з дозволом або заборорою діяльності, обмеженням при здійсненні економічних функцій (ліцензія, державна реєстрація, обов'язковий продаж валютного виторгу та ін.);
- *непрямі* методи через податково-бюджетну, грошово-кредитну політику та інше (наприклад, валютна інтервенція силами НБУ для впливу на валютні курси).

Підкреслимо ключові *види державного втручання в економіку*:

- прогнозування, програмування і планування;
- податково-бюджетна (фіскальна) політика;
- грошово-кредитна (монетарна) політика;
- цінова політика;
- соціальна політика, зокрема по соціальному захисту населення;
- антимонопольна і політика захисту конкуренції;
- зовнішньоекономічна політика;
- структурна, зокрема, інвестиційна та інноваційна політика.

Питання про оптимальний рівень державного втручання дотепер залишається відкритим.

Існує два основні види систем змішаного регулювання економіки:

1. *Економічний лібералізм* – система регулювання економіки, в якій основну роль відіграє ринковий механізм, а роль держави незначна (США, Канада, Великобританія, Австралія та ін.)

2. *Економічний дирижи́зм* – система регулювання економіки, для якої характерний значний вплив держави на соціально-економічні процеси в країні (Швеція, Австрія, Японія, Німеччина та ін.)

При розгляді змішаних економік виділяють наступні національні моделі державного регулювання:

Американська, в якій діють переважно ринкові регулятори; роль держави в основному зводиться до створення і підтримки сприятливих умов для розвитку ринку, при цьому держава використовує переважно непрямі методи регулювання.

Японська, для якої характерне централізоване державне регулювання соціально-економічних процесів на основі використання переважно непрямих методів; важлива роль належить також неформальним методам регулювання, заснованим на психології колективізму, підкоренні особистих інтересів суспільним.

Шведська, що передбачає активне державне втручання у процеси розподілу і перерозподілу доходів, створення сильної системи соціального захисту населення.

Німецька, у якій поєднується активне використання ринкових регуляторів з ефективною системою соціального захисту громадян з боку держави.

Східноазійська, що передбачає активне державне втручання, спрямоване, в першу чергу, на створення могутніх імпульсів для промислового зростання, а також просування національних товарів на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Державний сектор як особливий інструмент державного регулювання економіки відіграє важливу роль у вирішенні наступних завдань:

- забезпечення національної безпеки і цілісності економіки;
- підтримка стабільно високих темпів економічного зростання;
- підвищення конкурентоспроможності національних товарів на світових ринках;
- підвищення рівня життя і соціальний захист населення;
- виробництво суспільних товарів і послуг;
- проведення природоохоронних заходів;
- стимулювання розвитку пріоритетних галузей і підгалузей;
- забезпечення збалансованого розвитку окремих регіонів країни.

Тема 12 Світове господарство і міжнародні економічні відносини

План

12.1 Суть і структура світового господарства.

12.2 Форми міжнародних економічних відносин.

12.1 Суть і структура світового господарства

Міжнародна економічна система – це сукупність національних економічних систем у їхній взаємодії на основі міжнародного поділу праці з відповідним механізмом регулювання.

Міжнародний ринок – частина національних ринків, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками (виникли в Європі, на Близькому Сході, на Далекому Сході). Промисловість була тісно пов'язана з національними ринками. Товари для вивозу за кордон являли собою готові продукти і вироблялися з місцевої сировини. Торгівля носила двосторонній характер.

Світовий ринок – сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, заснованих на міжнародному поділу праці та інших факторів виробництва.

Світове господарство – це глобальний економічний організм. Структурними його елементами є національні економіки. Знаходяться вони у постійному мобільному взаємозв'язку і взаємозалежності. Світове господарство підпорядковується об'єктивним ринковим законам. Існують різні уявлення щодо його періодизації.

Сучасна наукова думка виходить із того, що світове господарство зародилося за часів первісного суспільства. Як цілісна система воно сформувалося наприкінці XIX ст. Цьому передували ряд умов:

- завершення епохи географічних відкриттів, коли практично всі «білі плями» зникли з карти Землі;
- відбулося закріплення всіх територій Землі за одним з національно-державних утворень;
- визнання цього утворення (всіма або майже всіма державами).

На розвиток світового господарства у новітній час суттєво вплинула НТР. Вона обумовила:

- інтенсифікацію інтеграційних процесів;
- формування ТНК (транснаціональних корпорацій)
- міжнародних кредитно-фінансових інституцій.

Сьогодні розвиток світового господарства пов'язують з процесом глобалізації. Її ознаками є лібералізація та інтеграція ринків, товарів і робочої сили в єдиний світовий ринок. Сьогодні глобалізація – найвпливовіша сила, що визначає майбутнє планети. Одночасно глобалізація значною мірою є суперечливим процесом. З одного боку глобалізація забезпечує реалізацію переваг МПП, нарощує економічний потенціал, підвищує рівень виробництва, покращує якість життя людей. З другого боку глобалізація створює нові складні болючі проблеми:

- більша частина виграшу дістається багатим країнам, збільшується нерівність, поглиблюються конфлікти;
- зростає взаємозалежність національних економік, відповідно підвищується рівень регіональної і глобальної нестабільності;
- контроль над національними економіками поступово переходить від суверенних урядів до ТНК і міжнародних організацій.

Міжнародний поділ факторів виробництва (international division of factors) – історично сформоване зосередження окремих факторів виробництва в різних країнах, що є передумовою виробництва ними певних товарів, економічно більш вигідних, ніж в інших країнах. Практично всі фактори виробництва мають *міжнародну мобільність*. Ступінь мобільності залежить від типу, до якого відноситься кожний фактор виробництва.

Суть *міжнародного поділу праці (МПП)* полягає в спеціалізації країн і подальшим обміном (кооперуванням) ресурсами і товарами. МПП є якісною диференціацією трудової діяльності на міжнародному рівні та здійснюється в процесі суспільного розвитку.

Як складна суспільна система МПП складається з багатьох підсистем, що узагальнено на рисунку 12.1.

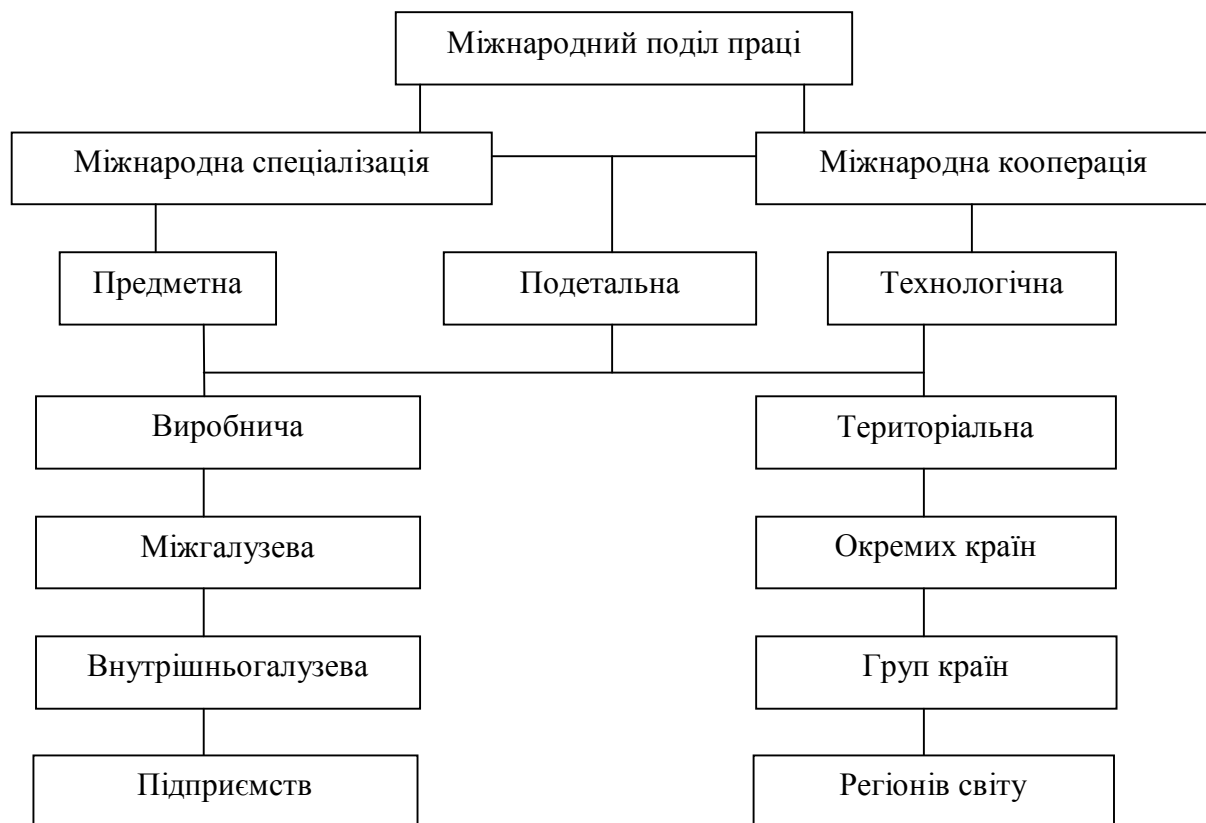

Рисунок 12.1 – Структура МПП

Розрізняють три послідовні форми МПП: загальну, часткову та одиничну.

Загальна означає поділ праці за сферами виробництва (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок та ін.).

Часткова форма МПП передбачає спеціалізацію певних галузей виробництва, видів готової продукції (приміром, виготовлення літаків, тракторів тощо).

Одинична форма МПП – це спеціалізація різних країн на виготовленні окремих вузлів, деталей, комплектуючих, або на технологічних стадіях виробництва.

Міжнародна спеціалізація виробництва існує у двох видах: виробничому і територіальному.

Перший складається з міжгалузевої та внутрішньогалузевої спеціалізації, а також спеціалізації окремих підприємств, компаній та об'єднань. Другий вид становить спеціалізацію окремих країн, груп країн та регіонів на виробництві конкретних видів продукції або їх частин.

Наведемо формули, за якими розраховуються рівнів міжнародної спеціалізації галузей національної економіки.

Коефіцієнт відносної експортної спеціалізації (K_{es}) розраховують за формулою:

$$K_{es} = \frac{E_n}{E_w}, \quad (12.1)$$

де E_n – питома вага національного експорту даного товару в сумі експорту країни;

E_w – питома вага світового експорту даного товару в сумі світового експорту.

Якщо $K_{es} > 1$, тоді галузь (або товар) вважають *міжнародноспеціалізованою*.

Експортна квота у виробництві галузі (K_{eqb}) спирається на таку формулу:

$$K_{eqb} = \frac{E_b}{B_b}, \quad (12.2)$$

де E_b – обсяг галузевого експорту за даний період;

B_b – обсяг галузевого виробництва за даний період.

Експортну квоту країни (K_{eq}) визначають як частку національного експорту (E) в сумі ВВП країни (GDP) за формулою:

$$K_{eq} = \frac{E}{GDP}. \quad (12.3)$$

Економіку країни вважають *відкритою*, якщо $K_{eq} > 0,1$, тобто 10 %.

Зовнішньоторговельна квота країни, або індекс товарності (I_m) розраховують за формулою:

$$I_m = \frac{E + I_m}{GDP}, \quad (12.4)$$

де E та I_m – величини національних експорту та імпорту.

Міжнародне кооперування має такі критерії класифікації:

– *за видами* (виробниче, науково-технічне, збутове тощо);

- за стадіями (передвиробниче, виробниче, комерційне);
- за методами (виконання спільних програм, договірна спеціалізація, створення СП (спільних підприємств));
- за територіальним охопленням (декількох країн, регіональне, міжрегіональне, всесвітнє);
- за кількістю об'єктів та суб'єктів тощо.

12.2 Форми міжнародних економічних відносин

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) – це система економічних відносин, що виникають між суб'єктами національних економік на основі міжнародного поділу факторів виробництва. *МЕВ* – це механізм взаємодії суб'єктів економіки різних країн світу щодо виробництва, обміну, розподілу та споживання товарів та послуг.

Головні чинники формування системи МЕВ:

- розвиток продуктивних сил і світової інфраструктури;
  - національні виробничі відносини кожної країни;
  - неекономічні особливості, насамперед, політичні моменти.
- Розвиток МЕВ спирається на розв'язання суперечностей, зокрема, таких головних:
- між національними й міжнародними інтересами;
  - між інтеграцією країн і нерівномірністю їх розвитку;
  - між зростанням потреб і забезпеченістю країн власними виробничими ресурсами;
  - між позитивними й негативними чинниками світового ринку, наприклад, світові ціни, з одного боку, є орієнтиром для національних, з іншого боку, коливання світових цін можуть дестабілізувати стан рівноваги в країні;
  - між посиленням різноманіття відносин і поглибленням прірви в соціально-економічному розвитку країн «Півночі» і «Півдня».

Відзначимо основні форми МЕВ:

- традиційні, пов'язані з міжнародною торгівлею кінцевими товарами;
- перехідні до стратегічних як обмін чинниками виробництва, зокрема, міграція робочої сили та капіталу, науково-технічне співробітництво;
- стратегічні як комплекс постійних спеціалізованих і коопераційних заходів у внутрішньофірмових відносинах ТНК;
- синтезовані як особливості регіональної інтеграції країн;
- специфічні, які поєднують економічні й неекономічні моменти, наприклад, міжнародний туризм, спортивні, культурні та рекреаційні контакти.

Основними формами міжнародних економічних відносин є торгівля товарами й послугами, інвестиційна та виробнича діяльність, науково-технічне співробітництво. міжнародна міграція робочої сили, валютно-

фінансові відносини, регіональна інтеграція, зусилля у вирішенні глобальних проблем та ін.

Проаналізуємо зазначені форми окремо.

Зовнішня торгівля спирається на такі ключові категорії:

- експорт як вивіз товарів за межі митного кордону країни;
- імпорт як ввіз товарів за межі митного кордону;
- торговельний баланс або його сальдо, тобто різниця між експортом і імпортом, причому кажуть про позитивне і негативне сальдо;
- зовнішньоторговельний оборот як сума цифр ввозу і вивозу;
- експортний потенціал як різниця між ВВП і сумою внутрішніх потреб країни;
- протекціонізм – державна політика стимулювання національного експорту і стримування імпорту;
- вільна торгівля (фритредерство) – політика держави з її мінімальним втручанням в МЕВ;
- лібералізація торгівлі як сукупність заходів щодо послаблення державного регулювання;
- тарифні обмеження в торгівлі як використання мита, тобто прямих надбавок до ціни товару;
- нетарифні обмеження, тобто непрямі форми впливу на обсяг і ціну товару, який перетинає державний кордон (квоти, ліцензії, технічні обмеження, тобто стандарти, норми, інші обов'язкові вимоги та ін.).

Міграція капіталів, або їх імпорт і експорт має такі головні форми:

- прямі інвестиції з отриманням контролю над об'єктом інвестування;
- портфельні інвестиції як правило у вигляді цінних паперів без права контролю;
- підприємницький капітал з вкладенням безпосередньо у виробничі об'єкти;
- позичковий капітал з кредитною формою експорту або імпорту коштів.

Іноземне інвестування стимулюють наступні головні передумови:

- політична і економічна стабільність;
- достатній науково-технічний рівень;
- стала і приваблива законодавча, податкова та організаційна база;
- використання пільгових режимів, зокрема, спеціальних (вільних) економічних зон та території пріоритетного розвитку, а також офшорних зон, тобто території з пільговим режимом реєстрації, сплати податків та інших моментів.

Міжнародна міграція робочої сили – це переміщення працездатного населення через державні кордони в таких основних формах:

- еміграція, тобто виїзд з країни на інше місце мешкання;
- імміграція, тобто в'їзд у країну для постійного мешкання;
- рееміграція як повернення в країну колишніх емігрантів;
- маятникова і сезонна міграція;

– відплив умів, або відплив мізків, тобто виїзд інтелектуальної еліти країни;

– вимушена міграція, пов'язана з біженцями та особами, які переслідуються на батьківщині за політичними мотивами та шукають політичного притулку.

Регіональна економічна інтеграція проходить наступні основні етапи:

– зона вільної торгівлі з ліквідацією тарифних і нетарифних обмежень між країнами;

– митний союз, коли встановлюються єдині обмеження в торгівлі з третіми країнами;

– спільний ринок товарів, капіталів і робочої сили з відсутністю національних бар'єрів на шляху товарів і чинників виробництва;

– економічна спільнота з широким узгодженням економічної політики країн-членів і створення наднаціональних органів, наприклад, Європейського парламенту в ЄС;

– економічний союз при впровадженні єдиної валюти, загальних правил митного і прикордонного режимів, поширенням пріоритетних прав наднаціональних органів;

– політичний союз з утворенням нового державного об'єднання у вигляді федерації або конфедерації.

Платіжний баланс (Balance of Payments) – співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, та сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. Він складається з двох частин – надходжень і платежів. Якщо грошові надходження перевищують платежі, баланс є активним (профіцитним), а якщо сума платежів більша від надходжень – пасивним (дефіцитним).

Принципи побудови платіжного балансу:

1. Використання балансового методу.
2. Система подвійного запису.
3. Фіксація часу трансакції або зміни у фінансовому активі чи зобов'язанні. Принцип подвійного запису вимагає, щоб записи операцій за дебетом і кредитом проводилися одночасно, тоді статті будуть збалансовані.

4. Принцип ринкової ціни.

5. Використання долару США для забезпечення міжнародного порівняння.

6. Чітке визначення економічної території країни. У широкому сенсі економічною територією є географічна територія або юрисдикція, для якої складаються статистичні дані. Найпоширенішим поняттям економічної території є простір, що знаходиться під економічним контролем одного уряду.

7. Поняття резидента і нерезидента. Резиденцією інституційної одиниці (домогосподарства, корпорації, державного органу) є економічна територія, з якою у неї є найбільший зв'язок і яка служить центром її економічного інтересу.

Основні компоненти платіжного балансу групуються за рахунками поточних операцій та операцій з капіталом, а також фінансовим рахунком.

Кредитові записи рахунків поточних операцій та операцій з капіталом включають експорт товарів і послуг, первинні та вторинні доходи до отримання, вибуття невиробничих нефінансових активів.

Дебетові записи включають імпорт товарів і послуг, первинні та вторинні доходи до виплати, набуття невиробничих нефінансових активів.

При публікації платіжний баланс може бути представлений в стандартній або аналітичній формах.

За стандартною формою товари, послуги та поточні трансферти об'єднуються в рахунку поточних операцій, а капітальні трансферти, прямі інвестиції, портфельні інвестиції, фінансові похідні, інші інвестиції та резервні активи – в рахунку операцій з капіталом та фінансовими інструментами. Усі складники платіжного балансу групуються за двома рахунками: рахунком поточних операцій, і рахунком операцій з капіталом та фінансових операцій. Рахунок поточних операцій віддзеркалює рух за кордон або з-за кордону товарів, послуг і трансфертних платежів. Рахунок руху капіталів виявляє рух позикових коштів і фінансових активів: по-перше, відтік капіталів; по-друге, приплив капіталів. Підсумовування розділів балансу, з урахуванням статті «Помилки та упущення», дозволяє вивести підсумковий (зведений) баланс, який може мати або позитивне, або негативне сальдо. Якщо підсумкове сальдо позитивно – країна збільшує свої вимоги до інших країн, і, відповідно, на таку ж суму зменшуються її зобов'язання по відношенню до них. Навпаки, якщо підсумкове сальдо балансу негативне – країна повинна збільшити свої зобов'язання щодо інших країн, щоб відшкодувати дефіцит платіжного балансу.

Однак діюча офіційна версія платіжного балансу полягає в перекласифікації і перегрупованні наявних відомостей таким чином, щоб по можливості відокремити первинні, автономні операції від вторинних. *За аналітичною формою* передбачає виведення активного або пасивного сальдо платіжного балансу, яке повинно визначатися як сумарний результат незалежних, автономних операцій поточного і капітального характеру, що здійснюються резидентами й нерезидентами, і, таким чином, виявляти спрямованість зовнішньоекономічної діяльності країни. При аналітичному поданні в рахунок операцій з капіталом і фінансовими інструментами не включають зміна розмірів золотовалютних резервів (резервних активів) країни, а виділяють їх в окрему, четверту частину платіжного балансу, щоб було видно, з яким реально сальдо в результаті був зведений платіжний баланс: якщо резерви зросли, то з позитивним, а якщо скоротилися - то з негативним (при цьому знак мінус буде означати зростання резервів, так як майже у всіх країн вони зберігаються не стільки в золоті, скільки в іноземній валюті, що в разі зростання резервів означає придбання іноземних активів). Зміна резервів також виділяється в окрему частину платіжного балансу, але чисті помилки і пропуски, навпаки, включаються в рахунок операцій з

фінансовими інструментами, що актуально для країн з великим нелегальним вивезенням капіталу

Тема 13 Економічні аспекти глобальних проблем

План

- 13.1 Сутність і класифікація глобальних проблем.
- 13.2 Глобалізація та її сучасні проблеми.

13.1 Сутність і класифікація глобальних проблем

Розвиток світового господарства зіштовхнувся зі загостренням так званих глобальних проблем, які мають і економічне вимірювання.

Глобалістика – це особлива галузь науки про загальні, планетарні проблеми розвитку людства.

Зазначені проблеми підрозділяються на три групи:

- 1) проблеми взаємодій людини й природи, зокрема:
  - екологічна;
  - продовольча;
  - обмеженості ресурсів і оволодіння ресурсами космічного простору і світового океану;
- 2) проблеми суспільних взаємодій, зокрема:
  - збереження миру, заборона зброї масового знищення і скорочення гонки озброєнь;
  - подолання зростаючої прірви в рівні життя між розвинутими країнами так званого «золотого мільярду» і країнами, що розвиваються;
  - боротьба з міжнародним тероризмом і організованою злочинністю «без кордонів»;
- 3) проблеми розвитку людини та її майбутнього, зокрема:
  - боротьба з епідеміями та небезпечними захворюваннями (СНІД, туберкульоз та ін.);
  - боротьба з наркоманією, палінням, алкоголізмом, торгівлею людьми та ін.

Усі глобальні проблеми породжують нестачу коштів для прогресу людства, ведуть до деградації довкілля і самої людини.

13.2 Глобалізація та її сучасні проблеми

Термін «глобалізація» (від лат. *globus* – куля) увійшов у науковий обіг наприкінці ХХ століття. На основі іменника *globus* – куля з'явився французький прикметник *global*, тобто «стосується всієї земної кулі» (або повний, всеохоплюючий, всеосяжний).

Поняття «глобалізація економічного життя» і «глобальна економіка» не тотожні. Глобалізація є процесом переходу від світової економіки до глобальної. Світова економіка – це об'єднання взаємопов'язаних суверенних

національних економік внаслідок їх інтеграції та інтернаціоналізації. Глобальна економіка, на відміну від світової економіки, є вищою формою економічної діяльності у планетарному обсязі. Тут роль «нації-держави» зводиться до мінімуму і вважається анахронізмом індустріального суспільства.

Економічна глобалізація як принципово новий процес розпочалася наприкінці ХІХ ст. Він був перерваний двома світовими війнами та «великою депресією», а нового прискорення та поширення отримав у останній чверті ХХ ст. внаслідок реалізації досягнень НТП. Є й інші тлумачення глобалізації. Значна кількість дослідників вважає, що глобалізація відбувається упродовж кількох останніх століть внаслідок інтеграції та інтернаціоналізації світового господарства.

Початок ХХІ століття характеризує *нова глобалізація* з такими головними особливостями:

– глобалізація економіки та технологій під контролем невеликої кількості могутніх ТНК, штаб-квартири яких розміщуються переважно в США, Китаї, Західній Європі, Японії, Південній Кореї, і світових фінансових центрів, які здійснюють миттєві глобальні перетоки капіталів в інтересах тих самих ТНК;

– глобалізація інформаційних потоків через Інтернет, телекомунікації, інформаційні ТНК, нав'язування через ці канали західного соціокультурного устрою й системи цінностей іншим цивілізаціям, що підриває їхню самобутність (зокрема мовну), їхнє спадкове ядро;

– однополюсний світ на підставі домінування єдиної наддержави, яка, спираючись на контрольовані нею міжнародні організації (НАТО), намагається підкорити своєму впливу і перебудувати на свій лад увесь геополітичний простір.

Аналітики Bank of America визначили завершення піків деяких світових трендів наприкінці другого десятиріччя ХХІ століття і спрогнозували такі зміни глобальних мегатрендів протягом третього десятиріччя:

1. *Пік глобалізації*: кінець необмеженого переміщення товарів, капіталів і праці.

2. *Пік нерівності*: формування морального капіталізму; боротьба з ухиленням від податків; масштабні фіскальні заходи.

3. *Пік молодості*: кількість літніх (65 років і більше) уперше перевищило число дітей у віці до 5 років, населення Землі старіє.

4. *Пік нафти*: світовий попит на нафту вперше перестає зростати, перехід від викопного палива до поновлюваної енергетики й електромобілям.

5. *Пік авторинку*: починає знижуватися загальне число машин з дизельним двигуном внутрішнього згоряння на дорогах.

6. *Пік споживання*: зупиняється демонстративне споживання в розвинених країнах, іде перехід від власності до безвідхідної економіки й економіки спільного користування.

В умовах науково-технологічної революції, формування глобального поділу праці для України не існує альтернативи планетарним і регіональним

інтеграційним процесам. У визначенні оптимальних векторів зовнішньоекономічної стратегії України слід спиратися на фундаментальні теоретичні розробки та напрацьовану практику реалізації порівняльних і конкурентних переваг у світовому господарстві, їхнє втілення в міжнародних інтеграційних проектах. Водночас необхідно враховувати реальний стан інтеграції економіки України у світогосподарські процеси та регіональні структури.

Назвемо принаймні три можливі напрямки ефективної адаптації України до міжнародного поділу праці:

1) участь у загальноєвропейському економічному просторі; доцільно визначитися, які галузі й виробництва становитимуть профіль міжнародної спеціалізації України; стимулювання цих галузей і виробництв методами ринкової економіки одночасно окреслить пріоритетні зміни в народному господарстві України;

2) визначення специфічних сфер співробітництва з країнами інших континентів, які становитимуть взаємний інтерес;

3) під'єднання до загальносвітового співробітництва на галузевій основі, особливо у науково-технічній, енергетичній, продовольчій, екологічній сферах.

Опрацювання перспективної програми вибіркової спеціалізації українського експорту на нових конкурентоспроможних на світовому ринку виробках можна пов'язати з конверсією ВПК (із урахуванням принципу розумної достатності), що стане підґрунтям для розвитку експортної спеціалізації наукоємних галузей.

Під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх економічних процесів в Україні виникає низка проблем, до яких слід зараховувати: стрімке збільшення відпливу робочої сили за кордон; посилення конкуренції на світових ринках тих товарів, які становлять основу українського експорту; інвестиційний клімат в країні, не зважаючи на політичні декларації на найвищому рівні, досі залишається несприятливим; подальше відкриття внутрішнього ринку, супроводжується зростанням конкуренції між національними й іноземними компаніями, особливо у сферах сільського господарства та виробництва продуктів харчування, споживчих товарів; стрімке зростання соціальних витрат у різних формах, незбалансована структура державного боргу та його динаміка створюють великі ризики для фіскальної системи; стабільно високий дефіцит Пенсійного фонду, який загрожує фіскальній стабільності в цілому; недостатність реформ у сільському господарстві; загострення проблем захисту прав власності.

Інтеграція України до світового господарства ускладнюється неефективною структурою економіки України, відсталістю технологічної бази виробництва, невирішеними соціальними завданнями.

Європейська орієнтація України потребує прискореного розвитку економіки та значного підвищення рівня життя населення. Тому важливою умовою входження України до світового ринку та європейського

економічного простору є відповідність вітчизняних соціальних стандартів міжнародним.

Інтеграція України до системи міжнародного поділу праці потребує проведення багатовекторної зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням національних інтересів. Це стосується, по-перше, геополітичних напрямків цієї діяльності і, по-друге, входження до міжнародних економічних інституційних структур.

Практичні кроки до європейської інтеграції за умови дотримання таких критеріїв:

- *політичного*: стабільність установ, що гарантують демократію, верховенство закону, дотримання прав людини та захист прав меншин;
- *економічного*: дієва ринкова економіка;
- *організаційного*: зобов'язання, що випливають із факту вступу до ЄС, зокрема, визнання принципів політичного, економічного й монетарного об'єднання.

Процеси інтернаціоналізації та глобалізації господарського життя, відкритий характер економіки України обумовлюють необхідність поглиблення співробітництва з міжнародними фінансовими інститутами на принципах міжнародного права, поваги, взаємних інтересів і позицій. Центр ваги у відносинах із МВФ поступово переноситиметься у площину узгодження головних параметрів макроекономічної політики з тенденціями та прогнозами розвитку світової економічної кон'юнктури, із динамікою й напрямками міжнародних фінансових та інвестиційних потоків.

У найближчі роки головними завданнями економічної політики України залишатимуться:

- забезпечення динамічного економічного зростання переважно за рахунок науково-технологічних чинників і підвищення продуктивності факторів виробництва;
- утримання макроекономічної рівноваги (інфляція, зайнятість, обмінний курс гривні, відсоткова ставка Національного банку, дефіцит держбюджету тощо);
- здійснення широкомасштабної структурної реформи галузевого й територіального спрямування, реструктуризація інституційної системи, реформування адміністративно-територіального устрою;
- збалансований розвиток соціальної сфери, доведення її рівня до параметрів країн Центральної та Східної Європи;
- переведення зовнішньоекономічних зв'язків України на нову основу шляхом прагматизації інтеграційних процесів і здійснення цивілізованої експансії на ринках третіх країн.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич В. Д. Макроекономіка : підручник / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Л. О. Баластрик. – Київ : Знання, 2004. – 851 с.
2. Воробйов Є. М. Економічна теорія в питаннях та відповідях / Є. М. Воробйов. – Харків : РИФ, 2002. – 640 с.
3. Економічна теорія : навч. посібник / В. П. Решетило, Г. В. Стадник, Н. В. Можайкіна та ін. ; за заг. ред. В. П. Решетило ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2014. – 290 с.
4. Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 9-те вид., перероблене і доповнене. – Київ : Знання, 2014. – 710 с.
5. Канцір І. А. Макро- мікроекономіка : від теорії до практики : навч. посібник / І. А. Канцір, О. І. Кліпкова; Л. В. Іванець. – Львів : Новий Світ-2000, 2012. – 443 с.
6. Козак Ю. Г. Міжнародна економіка : в питаннях та відповідях : навч. посібник / Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський, К. І. Ржепішевський. – Київ : Центр навчальної літератури, 2014. – 676 с.
7. Косік А. Ф. Мікроекономіка : навч. посібник / А. Ф. Косік, Г. Е. Гронтковська. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : ЦУЛ, 2008. – 438 с.
8. Макконнелл К. Р. Економікс: пер. с англ. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М. : Инфра-М, 2013. – 826 с.
9. Макроекономіка : навч. посібник / за заг. ред. В. П. Решетило ; – Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – [2-ге вид., доповнене]. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. – 224 с.
10. Міжнародна економіка : підручник / А. П. Румянцев, Г. Н. Климко, В. В. Рокоча та ін. ; За ред. А. П. Румянцева. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Знання, 2012. – 449 с.
11. Мікроекономіка : підручник / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, А. І. Ігнатюк, С. В. Слухай ; за ред. В. Д. Базилевича. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Київ : Знання, 2008. – 679 с.
12. Мікроекономіка. Тренінг-курс : навч. посібник / [В. П. Решетило, А. Є. Ачкасов, І. А. Островський, С. Б. Тимофієва] ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – 2-ге вид., випр. і доп. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 265 с.
13. Світова економіка : підручник / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, О. І. Рогач та ін. – Київ : Либідь, 2017. – 640 с.
14. Савченко А. Г. Макроекономіка : підручник / А. Г. Савченко. – 2-ге вид., без змін. – Київ : КНЕУ, 2007. – 448 с.
15. Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини. Історія / А. С. Філіпенко. – Київ : Либідь, 2006. – 292 с.

Навчальне видання

СТАДНИК Григорій Васильович,
ОСТРОВСЬКИЙ Ігор Анатолійович

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ (ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ)

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів I курсу денної та заочної форм навчання
спеціальності 241 – Готельно-ресторанна справа)*

Відповідальний за випуск *М. С. Наумов*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *Є. Г. Панова*

План 2018, поз. 154Л

Підп. до друку 23.06.2020. Формат 60 × 84/16.
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 4,3.
Тираж 50 пр. Зам. № .

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.
Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 5328 від 11.04.2017.